

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий Інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра державно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота
на здобуття кваліфікаційного рівня магістра
на тему:

Джерела конституційного права

Виконав студент
6 курсу, група ЗМП – 61
Загоруйко Владислав Олегович
Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
Дробуш Ірина Вікторівна

Рецензент _____

Роботу допущено до захисту
на засіданні кафедри
державно-правових дисциплін

Протокол № _____ від « _ » _____ 2020

Завідувач кафедри _____ Ірина Вікторівна Дробуш

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.....	7
1.1. Джерело права: поняття та зміст.....	7
1.2. Джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн: їх характеристика.....	15
1.3. Властивості та особливості джерел конституційного права.....	22
Висновки до розділу I.....	27
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	28
2.1. Види джерел галузі конституційного права України.....	28
2.2. Конституція України – основне джерело конституційного права України.....	40
Висновки до розділу II.....	52
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	53
3.1. Гуманізація джерел конституційного права та їх системи.....	53
3.2. Генезис національної конституційно-правової доктрини.....	57
Висновки до розділу III.....	66
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Конституційне право, на противагу іншим юридичним наукам, котрі вивчають винятково однойменні галузі права, розглядає конституційно-правові норми та інститути, всю сферу суспільних відносин, які підпадають під конституційно-правове регулювання. Особливе місце в ній займають джерела. У демократичному суспільстві джерела конституційного права мають вагомим значення, яке ще більше зростає в перехідні періоди, коли йдеться про конкретні як у політичній, так і економічній системі суспільства.

Нині існує чимало досліджень вітчизняних учених, які окремими аспектами розглядають проблеми сутності джерел конституційного права, проте їх методологічні і теоретичні проблеми досліджені не повною мірою. Більшість праць із цієї теми застаріли і не аналізують сучасних тенденцій, змін і ситуацій, в яких опинилася держава Україна. Оновлення та розвиток національного законодавства є ваговою складовою конституційних змін. Вони викликають інтерес до всіх форм виявлення правових норм, але, насамперед, – до нормативних актів.

Саме це й зумовлює актуальність розширення обсягу конституційно-правового регулювання, зростаючий вплив на конституційне право загальнолюдських цінностей, внаслідок зміни змісту раніше існуючих норм та інститутів вітчизняного конституційного права та появи нових. Цей процес об'єктивно веде до зміни системи джерел конституційного права.

Інша складова актуальності пов'язана з необхідністю розв'язати наукову проблему дослідження базових характеристик джерел конституційного права, що має загальнотеоретичне та практичне значення.

Мета дослідження полягає в визначенні особливостей джерел конституційного права України в умовах тенденцій їх розвитку. Для реалізації мети дослідження визначені наступні завдання:

- 1) визначити поняття та зміст джерела права;

2) охарактеризувати джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн;

3) проаналізувати властивості та особливості джерел конституційного права;

4) дослідити види джерел галузі конституційного права України;

5) охарактеризувати Конституцію України як основне джерело конституційного права України;

6) визначити суть гуманізації джерел конституційного права та їх системи;

7) дослідити генезис національної конституційно-правової доктрини.

Об'єктом дослідження є джерела галузі конституційного права України, а предметом – їх особливості та тенденції всієї системи джерел.

Аналіз стану розробки проблеми охоплює праці В. П. Колісника, О. П. Васильченко, О. В. Білоскурської, А. Р. Крусян, В. Ф. Погорілка, С. В. Поленіна, А. О. Селіванова, О. В. Сінькевича, Ю. І. Скуратова, І. Д. Сліденка, М. І. Ставнійчука, Б. О. Страшуна, Ю. О. Тихомирова, Б. М. Топорніна, В. О. Туманова, В. Л. Федоренко, С. Є. Федика, О. Ф. Фрицького, Є. В. Черняка, В. Є. Чиркіна, О. О. Шевченко, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученко, Б. В. Щетиніна та ін. Теоретичною основою магістерського дослідження були напрацювання конституціоналістів А. З. Георгіци, В. В. Кравченка, М. І. Козюбри, В. Ф. Мелещенка, М. П. Орзіха, В. Я. Тація, Ю. М. Тодики, О. Ф. Скакун, П. Б. Стецюка, В. М. Шаповала, Н. Г. Шукліної, Л. П. Юзькова та інших авторів.

Методи дослідження. У роботі використовувався універсальний діалектичний метод, сучасні методи наукового пізнання, засновані на філософії загальнолюдських цінностей. Із спеціальних методів наукового дослідження застосовано:

- історико-порівняльний і порівняльно-правовий – при дослідженні генези поглядів на джерела конституційного права та національної конституційно-правової доктрини;

- системно-структурний – при розкритті юридичної природи, аналізі ролі джерел галузі конституційного права, їх значення для розбудови в Україні правової держави;

- формально-логічний і метод тлумачення права – при класифікації джерел, з'ясуванні й роз'ясненні конституційних норм, які їх встановлюють. При формулюванні визначень, аналізі позицій дослідників та змісту правових норм і джерел права використані окремі прийоми формально-логічного методу наукового пізнання: опис, класифікація, аналіз та синтез;

- статистичний – при дослідженні умов і чинників, які впливають на реалізацію джерел галузі конституційного права в Україні.

Емпіричну основу дослідження склали законодавство України та іноземних держав.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні сутності, юридичної природи, місця й ролі джерел конституційного права в умовах розбудови в Україні демократичної, правової держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні теоретичні висновки та пропозиції заповнюють прогалину у науці конституційного права щодо тлумачення джерел конституційного права, можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства.

Окремі викладені в роботі висновки та пропозиції, які мають дискусійний характер, слугують підґрунтям для подальших наукових пошуків.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів, висновків. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок, з них основного тексту – 70 сторінок. Робота містить список використаних джерел із 71 найменування.

При підготовці магістерського дослідження були використані доступні джерела та література українською і російською мовами, різні за своєю спрямованістю, науковою цінністю, методами дослідження, висновками та рекомендаціями. Велика кількість джерел дала змогу провести аналіз матеріалів для ретельного дослідження поставленої проблеми. Для дослідження також було використано міжнародну електронну інформаційну мережу Інтернет.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1.1. Джерело права: поняття та зміст

Поняття «джерело права» належить до фундаментальних понять юридичної науки. У загальній теорії права форми виразу і закріплення правових норм визначаються як джерела права в юридичному, формальному праві¹. Погоджуємося з думкою А. І. Дрішлюк, що таке трактування певною мірою умовне, адже це поняття може мати й інше значення. Так, під джерелом права розуміють соціальні фактори, які визначають зміст правових норм; державу як безпосередню силу, котра творить право; джерела інформації про право (законодавчі пам'ятки, підручники з права та ін.).

Розуміння поняття «джерело права» сформувалося історично під впливом положень загальної теорії права і юридичної практики застосування цього терміна. Вплив відповідних наукових здобутків загальної теорії права, з одного боку, сприяв формуванню методології конституційного права при дослідженні проблем джерел права, а з іншого, – переніс у науку конституційного права існуючий у загальній теорії права схоластичний характер досліджень цих проблем.

Зведення категорії «джерело права» до зовнішньої форми вираження правових норм стало закономірною причиною того, що форма джерела права відсунула на другорядний план сутність і зміст цієї категорії.

Юридична практика застосування категорії «джерело права» в усі часи характеризувалася суперечністю та інтуїтивністю. Це поняття в цілому залишилося невitreбуваним практикою, підтвердженням чому є відсутність

¹ Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми / А. І. Дрішлюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 1. – С. 15-19. – С. 16.

нормативного визначення джерел конституційного права у чинному законодавстві.

Поняття «джерело права» існує багато століть, його тлумачать і застосовують правознавці всіх країн. Загальнопоширена дефініція терміна «джерело» означає силу, котра створює право. І. В. Борщевський наголошує, що цією силою, насамперед, володіє держава в особі влади, яка зобов'язана реагувати на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин і приймає відповідні правові рішення¹. Водночас, джерелом права слід визнати також форму висловлювання волі держави. Ця форма вміщує правове рішення держави при цьому надаючи праву своїх невід'ємних рис і ознак: загальнообов'язковість, загальновідомість та тощо. Це поняття джерела, на переконання В. М. Корельського і В. Д. Перевалова, відображає значення ємності, в яку укладені юридичні норми².

Право, як явище соціальне, певні форми свого зовнішнього вираження. Відображаючи особливості структури змісту, вони є засобами організації права зовні. Фахівці в науковому дискурсі для позначення цього явища застосовують поняття «форма права» та «джерела права».

Варто також назвати й категорію «правова форма». При її використанні певні термінологічні труднощі, виникає проблема розмежування зазначених понять, уточнення їх змісту. Правова форма відображає всю правову реальність. Це поняття використовується для позначення зв'язку права з іншими соціальними процесами. У цьому випадку увага акцентується на юридичних властивостях правових явищ, які опосередковують економічні, політичні, побутові та інші відносини.

Так, якщо враховувати загальнопоширене визначення терміна «джерело», то воно вказує на основу, місце, ґрунт чи умови, з яких щось випливає, витікає, походить. Це те, що дає початок будь-чому, звідки

¹ Борщевський І. В. Форма (джерело) права: теоретико-правова суть поняття. // Правова держава. №21, 2016. – С. 6-11. – С. 7

² Теория государства и права (учебник для юридических вузов и факультетов) // Под ред. Корельского В. М., Перевалова В. Д. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Инфра-М, 2002. – 616 с. – С. 287.

постає, виникає щось¹. Йдеться, насамперед, про те, що якщо аналізувати в контексті права, то розуміються витoki права По-перше, це – матеріальні умови, в яких зароджується право, по-друге, це – різноманітні умови, які впливають на його зміст².

Отже, джерелом права визнають чинники, які впливають на його появу і функціонування права, тобто так звана сила, яка створює право. Такими факторами є правотворча діяльність держави, воля Бога, народу, матеріальні умови життя суспільства. Однак, серед науковців панує спірне, на думку Л. П. Макаренка, твердження, що сила, яка створює право, є, насамперед, волею держави, яка реагує на потреби держави, розвиток суспільних відносин і приймає відповідні рішення³.

Дефініція джерела права позначає форми вираження юридичних правил: змістовні (матеріальні) й формальні зовнішні. Під першими (сутнісними) джерелами вчені розуміють різноманітні принципи: моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні, тобто принципи управління та регулювання позитивними правилами, котрі є ідеологічною основою юридичних правил, і ті, витoki яких починаються з філософії права.

Йдеться про факти соціальної дійсності, вимоги ситуації, яка складається у часі та просторі, в галузі технічних засобів права, котрі визначають його орієнтацію та зміст. О. П. Васильченко називає їх «креативними силами права», які є його змістовними джерелами. Їх називають так тому, що вони забезпечують норми матеріальною основою. Під формальними джерелами права, як вказує О. П. Васильченко, прийнято розуміти способи формування юридичних норм, тобто прийоми й акти, за допомогою яких ці норми викликаються до життя, стають складовою

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. – К.: «Укр.енцикл.», 1998. – Т.6: А-Г. – 672 с. – С.262.

² Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1997. – 336 с. – С. 23.

³ Макаренко Л. П. Співвідношення понять «джерело права» та «форма права»: теоретико-правовий аспект / Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – №6. – Том 1, 2018. – С. 28-30. – С. 29.

частиною позитивного права і набувають статус конституційно-правових норм¹.

Формою зовнішнього вираження правових норм або джерела права, які доволі часто ототожнюються, не лише вказують, де зафіксовано, закріплено такі правові норми, але мають набагато важливіше значення. Категорії форми та змісту через призму філософії розглядаються у безпосередньому зв'язку одне з одним, зміст визначає ціле, відображає єдність всіх складових елементів об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій, а форма є способом існування і вираження змісту.

Й. В. Михайловський свого часу наголошував, що дефініція «джерела права» має різне значення, що й викликає дискусії. Юрист і науковець також був переконаний, що дискусії з'явилися як результат непорозуміння і «немає нічого простішого, ніж усунути ці непорозуміння та погодитись щодо спільного розуміння терміна, який так часто використовується в науці»². Але надій, на жаль, не виправдали себе, адже й до нині відсутня єдина позиція та розуміння терміна «джерела права».

Окрім того, Й. В. Михайловський вважав, що джерелами права є фактори, які його формують. Визначальним із них є природне право.

¹ Васильченко О. П. Джерела конституційного права України: навчальний посібник / О. П. Васильченко. – К.: Реферат, 2010. – 188 с. – С. 42.

² Решота В. Основні підходи до визначення поняття «джерело адміністративного права» / В. Решота // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 855. – С. 100-108. – С. 101.

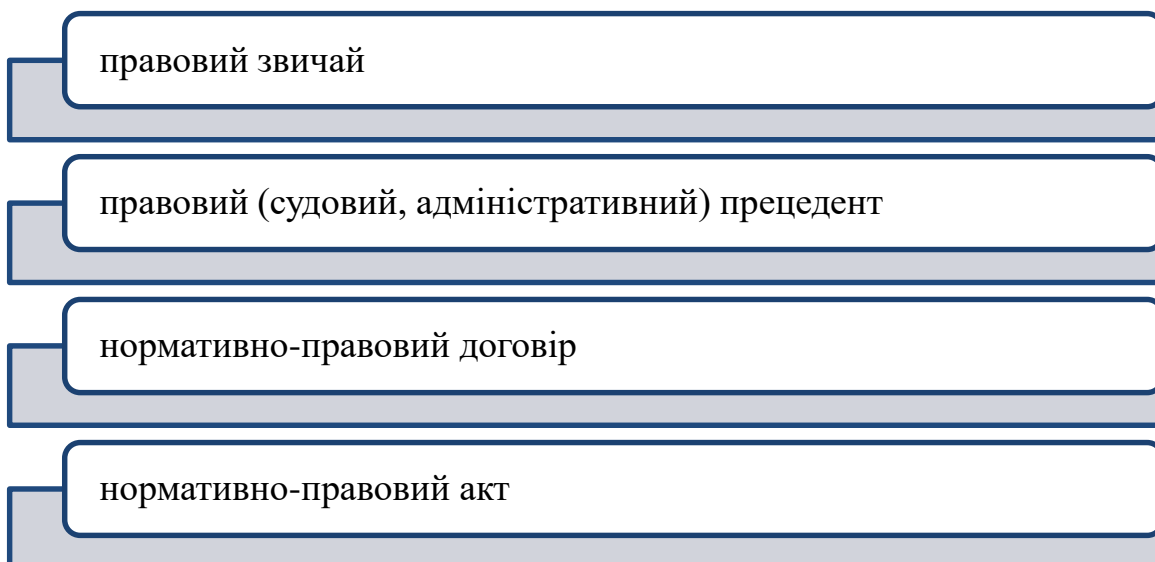


Рисунок 1.1. Основні джерела (форми) права

Першим джерелом права вважається правовий звичай. Він регулював відносини у період виникнення та становлення держави. Правовий звичай є похідним звичаїв як специфічного виду соціальних норм. Але, як наголошують науковці, не кожен звичай може стати правовим. Звичай, який відповідає інтересам певної групи людей, тієї чи іншої спільноти або суспільства в цілому, згодом визнається та «узаконюється» державою. Тобто він отримує статус норми права, перетворюючись у правовий звичай. Держава при цьому бере його під свій захист.

Визначальною особливістю цих норм є незалежність від рішень державних органів держави. Вони виникають після численного застосування упродовж століть, фіксують суспільний досвід у свідомості людей. Після санкціонування державою, звичай набуває загальнообов'язкового характеру, відтак нею ж гарантується його виконання та забезпечується реалізація заходами примусу. Принагідно зауважимо, що не всі звичаї, які є в суспільстві, а лише ті, які мають

найвагоміше суспільне значення, відповідають його інтересам та історичному етапу його розвитку, визнаються державою¹.

Правовий звичай є неписаним, стихійно сформованим, історично стійким правилом поведінки, яке поступово ввійшло у звичку людей після багаторазового застосування упродовж тривалого часу. Наголошуємо, що санкціонується і забезпечується правовий звичай державою. У правових системах більшості сучасних країн правовий звичай вже не є самостійним джерелом права та його роль незначна, він служить переважно врахуванню локальних особливостей суспільних відносин або в конкретних сферах суспільної діяльності.

Правова наука нині розглядає категорію «джерело права» в ідеальному, матеріальному та формальному значенні. В. О. Карпічков зазначає, що під джерелом права в ідеальному значенні розуміють правосвідомість² як сукупність поглядів та ідей, котрі виражають відношення людей, соціальних груп, націй до права, законності, правосуддя, а також – уявлення про те, що є правомірним, а що ні³.

У таких умовах правосвідомість є джерелом і формою суспільної свідомості, в якій зосереджена сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій, концепцій, уявлень і настанов, які характеризують відношення особи та суспільства в цілому до чинного або бажаного права, а також до всього, що правове регулювання охоплює.

Через призму матеріальності джерелом права вбачається суспільство, зокрема – соціально-економічний, культурний розвиток, соціальні, політичні та економічні умови, які обумовлюють існування правових норм (засоби та способи виробництва, а також форми власності, що засновані на

¹ Кириченко В. М. Теорія держави і права: навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К.: ЦУЛ, 2010. – 264 с. – С. 37.

² Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. члена-корр. РАН, доктора юрид. наук, проф. В. С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 832 с. – С. 200.

³ Дмитрієнко Ю. М. Дві вісі формування української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 221-241. – С. 234.

економічних відносинах)¹. Тобто джерело права відображає взаємодію права та економіки. Головна роль тут покладається на економічну основу, котра є близькою за своїм організуючим регулятивним призначенням до джерела права і правової реальності².

Ю. В. Корольова виділяє два основних підходи взаємодії права та економіки:

- пріоритет права над економікою або економіки над правом;
- відсутність пріоритету права або економіки³.

Перший визначає, що право виникає внаслідок існування економічних відносин, його основне призначення зводиться виключно до обслуговування матеріальних відносин у суспільстві, адже економічні відносини можуть функціонувати лише у визначеній правовій формі, тобто право виступає джерелом цих відносин. Право виступає способом саморегулювання економіки, адже воно здатне забезпечити юридичну свободу виробничих відносин. Другий підхід визначає, що пріоритет права або економіки відсутній, при цьому первинним аспектом вважаються інтереси суспільства, які втілюються щонайперше у праві, а опісля – в економіці, чи навпаки⁴.

Джерелами права у формально-юридичному значенні розуміють форми його вираження. Йдеться про акти, прийняті уповноваженими органами держави, які виступають формою вираження й закріплення правових норм, та на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини⁵. Тобто джерелами права є форми зовнішнього виразу

¹ Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна / А. О. Білоус. – К. – 1997. – 200 с. – С. 100.

² Карпичков В. О. Правова реальність: поняття та місце в системі категорій права [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Карпичков Віталій Олександрович; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – 198 с. – С. 160.

³ Корольова Ю. В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності [Текст] / Ю. В. Корольова // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т.1. Вип. 31. – С. 10-13. – С. 11.

⁴ Карпичков В. О. Правова реальність: поняття та місце в системі категорій права [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Карпичков Віталій Олександрович; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – 198 с. – С. 160-161.

⁵ Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна / А. О. Білоус. – К. – 1997. – 200 с. – С. 168.

об'єктивно існуючих правових норм та принципів¹. Юридичним джерелом права вважаються офіційні форми зовнішнього вираження його змісту². Таким формам притаманна офіційна визначеність, тобто норми права містяться в офіційно джерелах права, які виступають формами існування правових норм і водночас визнаються державою на офіційному рівні.

На переконання В. В. Кравченка, конституційно-правова норма – є загальнообов'язковим правилом поведінки, встановленим або санкціонованим державою задля охорони та регулювання суспільних відносин, які формують предмет галузі конституційного права³. Ця дефініція підсилюється конкретизацією суспільних відносин – предмету конституційно-правового регулювання.

Ця конкретизація є доречною, адже вчені часто відзначають, що нормам конституційного права властивий політичний характер, проте норми конституційного права не тотожні політичним нормам. Першим притаманний політичний характер через те, що предметом галузі конституційного права є суспільні відносини політичного характеру, котрі пов'язані з володарюванням.

Водночас не всі політичні відносини є предметом правового регулювання конституційного права як галузі, а рівно і предмет конституційно-правового регулювання не обмежується державно-владними суспільними відносинами політичного характеру.

¹ Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грегул. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 224 с. – С. 165.

² Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. члена-корр. РАН, доктора юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М., 1999. – 832 с. – С. 400.

³ Кравченко В.В. Конституційне право України. – К., 2000. – 318 с. – С. 9.

1.2. Джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн: їх характеристика

У системі права конституційне право посідає провідне місце. Так чи інакше, але всі галузі права опираються на конкретні конституційні принципи чи норми конституційного законодавства і суперечити їм не можуть. Наприклад, у тоталітарному суспільстві конституційному праву притаманне формальне, малорухоме існування, роль його незначна, адже вся реальна влада зосереджена в одних руках і реалізовується диктаторськими засобами.

Для демократичної держави характерний безперервний розвиток конституційного права. Нині це особливо притаманно для постсоціалістичних країн Східної Європи, де складається новий тип конституційного права, котрий відповідає переходу суспільства до демократії і утверджується правова держава з визнанням вищою цінністю прав і свобод людини та громадянина¹.

Перш ніж розглянути джерела конституційного (державного) права іноземних держав, акцентуємо увагу на термінології. Терміни «конституційне право» та «державне право» переважно вважаються синонімами. Адже формально, коло відносин, яке регулює відповідна галузь права в тій чи іншій державі, фактично однакове. Вибір терміну визначається національною традицією. Наприклад, англо-саксонська та романська правові системи використовують термін «конституційне право», а германська система – «державне право»².

В аналізі різних правових систем світу вказується, що термін «джерело права» є багатозначним і розглядається як змістовне (сутнісне, матеріальне)

¹ Конспект лекцій з дисципліни «Державне право зарубіжних країн». Для слухачів факультету заочного навчання працівників поліції ННІ ПОЗН // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро, 2016. – 65 с. – С. 6.

² Волощук О. Т. Конституційне право зарубіжних країн [Текст]: навч.-метод. комплекс / О. Т. Волощук, А. З. Георгіца; Чернів. Нац. Ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Чернів. Нац. ун-т, 2010. – 248 с. – С. 10.

джерело права – насамперед творчі сили права, моральні, філософські, релігійні, політичні, соціальні та ідеологічні принципи, які покладені в основу правових норм і обумовлюють їх зміст, а також – формальні джерела права – способи формування правових норм, тобто прийоми і акти, за допомогою яких правила стають складовою частиною позитивного права та набувають статусі норм права.

У романо-германській правовій сім'ї зазвичай домінує саме формально-юридичний підхід. А в англо-американській під терміном джерела права позначають:

- літературне джерело – конкретний документ, звернувшись до якого можна знайти ту чи іншу норму права (статут парламенту, судовий звіт);
- формальне джерело – орган влади, котрий приймає правове рішення (парламент, уряд, суд);
- історичне джерело права – те, звідки та чи інша норма права бере свій історичний зміст (загальне право, право справедливості, римське чи канонічне право);
- юридичне джерело – конкретні процедури, форми та процеси, котрі надають праву реальності (законодавчий процес, судова практика, формування звичаїв тощо)¹.

Саме визначення кола відносин, яке регулює конституційне право є необхідним для з'ясування сутності джерел конституційного права.

В. М. Шаповал наголошує, що історично відмінність між термінами «конституційне» і «державне» право зумовлена різними підходами у політико-правовій теорії XVII–XIX ст.². У першому випадку вихідними визначались ідеї демократії, законності й конституціоналізму (Великобританія, Франція, США), у другому абсолютизувалася роль держави (Німеччина).

¹ Заблоцький І. І. Поняття джерел конституційного права: проблеми визначення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2013. - № 6-3. Том 1. – С. 55-59. – С. 56.

² Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2018. - 464 с. – С. 15.

Нині такі відмінності мають відносне значення. Однак термін «конституційне право» поширеніший, точніший, адже конституція є головним джерелом, основою галузі. Власне з конституції розпочиналася сучасна історія правового регулювання державно-політичних відносин владарювання. І саме термін «конституційне право» відмежовує у масовій правосвідомості цю галузь від інших.

За визначенням В. Чиркіна, конституційне право як галузь права – це система внутрішньо узгоджених норм, які регулюють основи соціально-економічної структури суспільства, його політичної системи, духовного життя і правового статусу особи, забезпечують правовими засобами умови для здійснення державної влади, участі в ній, боротьби за неї мирними, конституційними засобами¹. Норми конституційного права регулюють основи правового статусу особи, принципи суспільного і державного ладу, форму держави, способи здійснення представницької та безпосередньої демократії, організацію та діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади, основи місцевого самоврядування й управління.

О. З. Панкевич зауважує, що відмінності в джерелах державного (конституційного) права різних країнах здебільшого пов'язані з неоднаковими підходами до розуміння права, з існуванням різних моделей правових систем². У державах континентальної (романо-германської) моделі головними джерелами права є законодавчі акти.

Для англо-саксонської моделі важливе місце серед юридичних джерел посідають судові прецеденти. Останні не характерні для держав континентальної Європи і для тих, хто наслідував пропоновані ними приклади.

Джерела конституційного права поділяють на формалізовані та неформалізовані за відмінностями механізмів нормотворення. Як наголошує В. М. Шаповал, якщо у першому випадку зміст цих джерел є

¹ Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. – 260 с. – С. 11.

² Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав. – С. 17.

результатом порівняно автономного, спеціалізованого правотворчого процесу, здійснюваного державними органами, то в другому це не завжди передбачуваний і узгоджуваний підсумок практичної діяльності таких органів¹.

До формалізованих джерел державного права належать конституція, закони, визначені акти глави держави й уряду, парламентські регламенти і судові прецеденти. Неформалізованими джерелами є насамперед конституційні звичаї та конституційні угоди. Природно, що головним джерелом конституційної галузі права у більшості країн (виключення – деякі мусульманські держави) є конституція, яка, за І. Кантом, «є актом загальної волі, за посередництвом якого натовп людей перетворюється в народ»².

Отже, основними видами джерел конституційного (державного) права є:

нормативно-правові акти:

- закони (конституційні, органічні, звичайні);
- нормативно-правові акти глави держави;
- нормативно-правові акти органів виконавчої влади;
- нормативно-правові акти органів конституційного нагляду;
- парламентські регламенти (статути);
- рішення органів місцевого самоврядування.

судові прецеденти;

правові звичаї;

міжнародні договори;

релігійні норми;

доктринальні джерела;

акти надзвичайних органів влади;

¹ Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – 464 с. – С. 24.

² Речицький В. В. Політичний предмет конституції / В. В. Речицький. – К.: Дух і література, 2012. – 728 с. – С. 53.

акти, котрі видаються в порядку тлумачення конституційних норм і законів;

політичні декларації та спільні постанови політичного керівництва правлячих партій та парламентів;

внутрішньодержавні публічно-правові договори¹.

До джерел конституційного права окремих зарубіжних держав належать деякі акти глави держави й уряду (укази, накази, ордонанси). Наприклад, у державно-правовій практиці Франції є введення уряду на основі делегованих парламентом повноважень так званих ордонансів. Їх опісля підписує президент і вони рівнозначні законам.

До них відносяться акти з питань виборчої системи, статусу депутатів парламенту тощо. У більшості держав акти виконавчої влади не посідають почесне місце серед джерел державного права, що передусім зумовлено предметом цієї галузі й характером конституційно-правового регулювання.

Формалізованим джерелом конституційного права у країнах англосаксонської моделі права є судові прецеденти. Судові прецеденти винятково є рішенням вищих судів у конкретних справах.

Вони мають обов'язкове юридичне значення для нижчих або рівних за рангом судових установ під час розгляду ними аналогічних справ. Водночас відповідний характер має не все судове рішення, а лише певні його аспекти – так зване *ratio decidendi* (буквально – основа рішення).

Судові прецеденти мають два смислових різновиди² (Рис. 1.2.).

¹ Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Конституційне (державне право зарубіжних країн (у схемах): Навч. посібник. – К.: Атіка, 2008. – 216 с. – С. 46.

² Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. – 260 с. – С. 17.

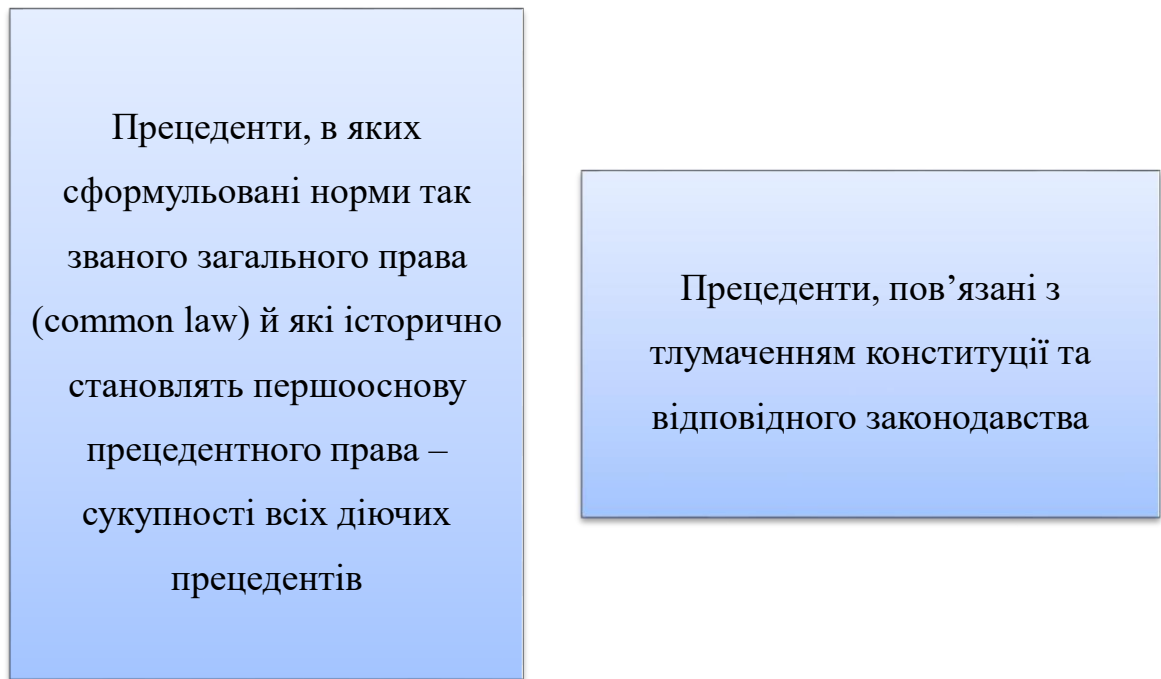


Рисунок 1. 2. Смыслові різновиди судових прецедентів

До неформалізованих джерел належить конституційний звичай – правило, яке склалося в практиці діяльності органів держави, має усний характер, спирається на консенсус учасників відносин і не має права на судовий захист у разі його порушення. Звичаї поширені в діяльності парламентів та урядів Великобританії, Нової Зеландії, де немає писаних конституцій.

Конституційні угоди вважаються засобом правового регулювання у державах англосаксонської моделі права (наприклад, у США для позначення цього засобу вживається термін «звичай»). У Великобританії конституційні угоди мають найвагоміше значення, адже вони регламентують найважливіші питання державного ладу. Норми, що становлять зміст конституційних угод, – суто політичні, вони не є юридично обов’язковими.

Варто наголосити, що головним джерелом цієї галузі права в більшості країн, окрім деяких мусульманські країни, є конституція – Основний закон. Це можна пояснити верховенством цього нормативно-правового акта в

загальній системі правових джерел. Конституція також фіксує основоположні права та свободи, принципи суспільного і державного устрою.

У конституції відображаються цінності й ціннісні орієнтири, котрі визначають (або мають визначати) суспільний і державний розвиток. У результаті закріплюються принципи, яких повинні дотримуватися у своїй повсякденній діяльності всі суб'єкти конституційного права – від індивіда до державою (або навпаки – від держави до індивіда). Конституційні принципи є фундаментом розбудови усієї системи права, визначаючи при цьому характер і особливості галузей, які її утворюють.

Слід додати, що сучасні інтеграційні процеси, які стрімко відбуваються на Європейському континенті вплинули на зміну сприйняття та офіційне становище судового прецеденту в обох правових системах. Насамперед це відбувається завдяки судовій практиці судів Європейських Співтовариств, зокрема Європейського суду справедливості (Court of Justice of the European Union), який займається не тільки правозастосовчою, але й правотворчою діяльністю, результатом якої є судовий прецедент.

Суд у Європі приймає акти прецедентного характеру, які містять в собі загальну норму чи положення (принцип), яке повинне враховуватись усіма судовими органами Євросоюзу при розгляді ними справ, в тій чи іншій мірі пов'язаних з рішенням Європейського суду¹.

Прикладом таких актів, які приймаються Європейським судом справедливості і мають прецедентний характер, слід визнати, передусім, акти тлумачення і судового контролю за відповідністю рішень, які приймається різними інститутами Європейського Союзу і державчленів Союзу положенням, які містяться в установчих і договірних актах, і загальноєвропейському законодавстві в цілому².

¹ Brown L., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. L., 2000. – P. 214.

² Міжнародний конгрес європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – 356 с. – С. 41

Самостійним джерелом права визнаються і рішення органів конституційного правосуддя (конституційних судів), які створюються у процесі здійснення ними нормотворчих функцій: конкретизації та інтерпретації конституційних норм, а також створення нових правових норм. Романо-германські правові системи характеризуються тенденцією посилення позицій судів в тлумаченні законів, а також потребою у визнанні їх суб'єктами нормотворення поряд з іншими правотворчими суб'єктами. Це можна пояснити тим, що вищі суди в процесі офіційного тлумачення закону чи у касаційній процедурі вправі доповнити, уточнити або змінити нечітко сформульовану або навіть створити відсутню норму права.

1.3. Властивості та особливості джерел конституційного права

Фахівці наголошують, що не всі джерела права є джерелами конституційного права. Ідентифікувати формальні джерела конституційного права допомагають переважно два критерії є: публічна влада (видає акт – закон, указ, постанову) і нормативний зміст акту. Необхідно зауважити, що в принципі, джерелами конституційного права європейських держав і України є лише нормативно-правові акти, які прийняті офіційними органами влади.

Одночасно нормативно-правові акти повинні виконувати умову вміщення юридичних норм, які регулюють фундаментальні соціальні відносини, котрі виникають у процесі встановлення та здійснення влади, регламентують суспільні відносини і зв'язки особливо важливої політичної значущості, життєво важливі для суспільства і держави¹.

О. П. Васильченко юридичні властивості джерел конституційного права ділить на дві основні групи:

¹ Васильченко О. П. Основні властивості джерел конституційного права України / О. П. Васильченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2010. – вип. 50. – С.174-179. – С. 176.

- загальні, видові ознаки;
- спеціальні ознаки, котрі визначають особливості цих джерел.

Загальні, видові ознаки джерел конституційного права характеризують їх як різновид джерел права та є властивими для більшості джерел права взагалі.

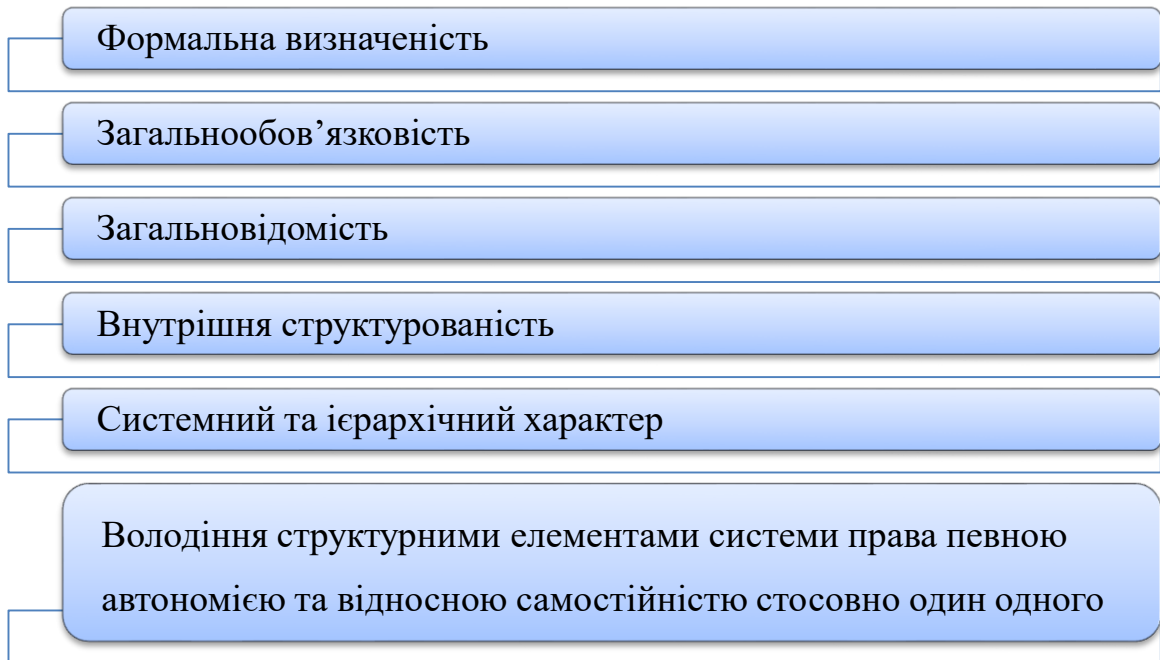


Рисунок 1.3. Загальні ознаки джерел конституційного права

Видовими ознаками джерела конституційного права наділені й спеціальні юридичні ознаки, які сприяють відмежуванню джерела конституційного права від інших галузевих джерел¹. Вони вказують на специфіку джерел конституційного права за суттю, змістом, формою і суб'єктами правотворчості.

У якості їх спеціальних ознак підкреслюється комплексний, політичний і вольовий характер, вони формуються в особливому порядку, мають специфічний предмет правового регулювання, у своїй взаємодії утворюють органічну систему джерел конституційного права, яка має структурні, функціональні та генетичні зв'язки між собою.

¹ Васильченко О. П. Джерела конституційного права України: навчальний посібник / О. П. Васильченко. – К.: Реферат, 2010. – 188 с. – С. 36.

Аналізуючи властивості та особливості джерел конституційного права, О. О. Кутафін вказує на те, що вони виконують три взаємопов'язані функції:

- відображають рішення правотворчих органів про створення, зміни або скасування норм конституційного права. Формування джерела конституційного права є невіддільною складовою процесу правотворчості, без якої норми конституційного права не можуть виникнути, а рішення компетентного органу не може отримати значення державної волі, норми конституційного права;

- джерела конституційного права є тією формою, в якій норми конституційного права виступають в реальному житті, з якої здобуваються знання про чинне конституційне право, до якої зазвичай звертаються при вирішенні конкретних правових питань, які виникають у сфері конституційного права;

- джерела конституційного права виокремлюють основи змісту та форми джерел права для інших галузей права¹.

В. В. Шамрай переконує, що найістотнішим елементом юридичної природи джерел конституційного права є нормативність. Її можна визначити за формальними ознаками, зокрема неперсоніфікованістю (безособовість, тобто невизначене коло осіб) і багаторазова дія актів (незалежно від того, були вони застосовані до конкретних життєвих ситуацій чи ні).

Ця особливість визначає відмінність нормативних актів від актів застосування права, які стосуються конкретно вказаних фізичних або юридичних осіб. Важливим елементом юридичної природи джерел конституційного права (серед багатьох інших) є їх юридична сила – зазвичай співвідношення правових актів, їх місце в ієрархії конституційно-

¹ Кутафін О. Е. Источники конституционного права Российской федерации. – М.: Юристъ, 2002. – С.18-19. – С. 18.

правових актів. Тобто чим вище місце акта в такій ієрархії, тим вища його юридична сила¹.

Дослідник також наголошує, що джерела конституційного права як невід'ємна частина системи джерел права характеризуються і певними особливостями, зокрема:

- множинністю: нормативні акти, які регулюють конституційні відносини, видаються різними суб'єктами нормотворчості, водночас можуть володіти міжнародним значенням;

- ієрархічною будовою: спрямована на забезпечення єдиного правового регулювання основ конституційного ладу та покликана ліквідувати можливі неузгодженості між ними;

- провідною роллю закону у врегулюванні конституційних відносин: активна роль конституційного права в здійсненні основних державних функцій;

- є результатом правотворчої діяльності представницьких органів державної влади, або результатом правотворчості, здійснюваної безпосередньо народом через референдум;

- комплексним характером: поєднуються матеріальні та процесуальні норми у єдиному нормативно-правовому акті².

Комплекс джерел конституційного права вирізняється органічною системою та має ієрархічну структуру. Системність складу джерел конституційного права означає внутрішню взаємозалежність різних видів джерел конституційного права, яка виявляється, зокрема, у визнанні найвищої юридичної сили Конституції та верховенства закону щодо інших нормативно-правових актів. Варто наголосити і на прямій залежності юридичної сили джерела конституційного права та відповідної правової норми.

¹ Шамрай В. В. Джерела конституційного права як об'єкт процесу інтернаціоналізації // Прикарпатський юридичний вісник. – Випуск 1(22), том 2, 2018. – С. 61-64. – С. 61.

² Конституційне право України Навчальний посібник // Ю. Л. Юринець. – Ужгород : ФОП Бреза, 2014. – 368 с. – С. 33.

Задля підвищення вагомості конституційно-правової норми суб'єкти правотворчості визначають форму джерела, яке в ієрархії джерел конституційного права займає найвищу позицію. Це передбачає урахування об'єктивних умов державного і суспільного буття та залежить від потреби надати відповідній нормі належний рівень юридичної значимості, територіального спектру дії норми, установленого порядку розмежування компетенції органів правотворчості.

Висновки до розділу I

Таким чином, під джерелами права в юридичному значенні розуміють форму вираження, об'єктивацію державної волі. Норми конституційного права знаходять своє відображення у зовнішніх формах або джерелах, під якими розуміють нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові норми і принципи.

Головними видами джерел конституційного права визнаються нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, а інколи міжнародні і внутрішньодержавні договори. У свою чергу, нормативно-правові акти конституційного права поділяються на закони, нормативні акти виконавчої влади, нормативні акти органів конституційного контролю (нагляду), парламентські регламенти, акти органів місцевого самоврядування. Насамперед у державах континентальної (романо-германської) моделі головними джерелами права є законодавчі акти. Для англосаксонської моделі важливе місце серед юридичних джерел посідають судові прецеденти.

Джерела конституційного права мають такі властивості: визначеність; загальнообов'язковість; системність; нормативність; надійну державну забезпеченість. Основним джерелом конституційного права є конституція – основний закон держави, який володіє найвищою юридичною силою, а також фіксує в своєму змісті найважливіші суспільні відносини.

Найістотнішим елементом юридичної природи джерел конституційного права є їхня нормативність, тобто неперсоніфікованість (безособовість, тобто невизначене коло осіб) і багаторазова дія актів (незалежно від того, були вони застосовані до конкретних життєвих ситуацій чи ні).

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

2.1. Види джерел галузі конституційного права України

Способом внутрішньої організації та зовнішнього виразу конституційно-правових норм є джерела конституційного права України. Різноманітні за своєю правовою природою вони перебувають в генетичних, структурних і функціональних взаємозв'язках і утворюють систему джерел конституційного права України. Систему джерел конституційного права України визначають як сукупність взаємозв'язаних і взаємообумовлених законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Їх вважають зовнішнім проявом волі українського народу і політики держави в цілому¹.

В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко тлумачать її так само, але додають до дефініції те, що система джерел конституційного права України формується завдяки різноманітним джерелам конституційного права України, які перебувають між собою в генетичних, структурних і функціональних зв'язках. Ці джерела різноманітні за своєю правовою природою².

Теоретичні основи джерел конституційного права України, розроблені свого часу В. Ф. Погорілком і В. Л. Федоренком знаходять свій розвиток і деталізацію в наукових дослідженнях інших вітчизняних правознавців. Наприклад, С. В. Резніченко обґрунтував юридичну природу договору, О. А. Назаренко – міжнародного договору, О. В. Сав'як – правового звичаю у системі джерел конституційного права України. Варто наголосити, що

¹ Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с. – С. 29.

² Погорілко В. Ф. Джерела конституційного права України: поняття, види і система / В.Ф.Погорілко, В. Л. Федоренко // Право України. – 2002. – №3. – С. 8-16. – С. 15.

кожен із згаданих правознавців удосконалював методологічні підходи щодо удосконалення категорії «джерело конституційного права України»¹.

Сучасні українські правознавці розвивають й інші погляди на сутність і зміст джерел конституційного права України. Так, О. П. Васильченко розуміє під терміном «джерело конституційного права» спосіб існування найбільш суттєвих і загальних правил поведінки. Дослідник переконаний, що останні володіють властивими їм ознаками і регулюють постійні відносини конституційного характеру².

Джерела конституційного права України мають юридичні ознаки (Рис. 2.1).



Рисунок. 2.1. Юридичні ознаки джерел конституційного права

Розглянемо їх детальніше:

За сутністю і змістом джерела конституційного права України виражають волю та інтереси народу України та її політику і безпосередньо

¹ Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: Монографія / За ред. В. Л. Федорієнка. – К.: Ліра-К., 2009. – 400 с. – С. 31.

² Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... кан. юрид. наук / О. П. Васильченко. – К., 2007. – 19 с. – С. 14.

виражають владні відносини у суспільстві та державі. Джерела конституційного права володіють загальнообов'язковим характером для всіх без винятку суб'єктів конституційно-правових відносин. Вони визначають вектор формування інших галузевих джерел права.

Джерела конституційного права України **за предметом правового регулювання** відрізняються від інших галузевих джерел права тим, що вони регулюють владні суспільні відносини політичного характеру.

За суб'єктами правотворення джерела конституційного права відрізняються від інших галузевих джерел права чітко окресленим колом цих суб'єктів. Суб'єктами конституційного правотворення є Український народ, держава та суб'єкти місцевого самоврядування.

За функціями джерела конституційного права України здебільшого здійснюють установчу і регулятивну функції, рідше охоронну функцію. Стосовно системи джерел національного права загалом, джерела конституційного права здійснюють інтегративні функції. Тобто джерела конституційного права є системоутворюючим аспектом національної системи права.

За формою джерела конституційного права України є зовнішнім проявом буття об'єктивно існуючих конституційно-правових норм. При цьому джерелами конституційного права України об'єктивізують виключно правотворчі, а не правозастосовчі норми конституційного права. Формами вираження конституційно-правових норм назовні є форми позитивного права – Конституція, закони України, Регламент Верховної Ради України, висновки і рішення Конституційного Суду України, акти місцевого самоврядування тощо.

За способами і засобами правотворення встановлені чи санкціонуються народом України, державою, органами місцевого самоврядування. Наприклад, Український народ може визначати конкретні конституційно-правові акти через всеукраїнський референдум. У цьому

випадку джерелом конституційного права буде рішення (акт) всеукраїнського референдуму.

Джерела конституційного права мають найвищий **ступінь гарантованості**. Тобто їх забезпечують усіма заходами державного впливу, які визначені законодавством. Гарантованість джерел конституційного права України і, насамперед Конституції України, забезпечується спеціально створеним органом конституційної юстиції – Конституційним Судом¹.

Р. Я. Демків наголошує на важливості критерію розмежування джерел конституційного права України – території їх дії. Джерела конституційного права можуть бути загальнодержавними та локальними². За часом дії вони поділяються на постійні й тимчасові. Більшість мають постійно діючий характер, тобто їх приймають на невизначений термін.

Велика кількість джерел конституційного права України зумовлює необхідність їх класифікації. М. Б. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан, І. О. Бондаренко так класифікують джерела конституційного права (Рис. 2.2.):



¹ Правознавство та основи конституційного права: навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей. – Полтава: ПолтНТУ, 2019. – 149 с. – С. 14-15.

² Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с. – С. 28.

Рисунок 2.2. Класифікація джерел конституційного права

Розглянемо класифікацію джерел конституційного права детальніше:

- за сутністю:

первинні – виражають безпосереднє волевиявлення Українського народу (Конституція України, акти всеукраїнського референдуму; вони не потребують затвердження органами державної влади);

похідні – волевиявлення держави та органів державної влади (закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України);

джерела, які є волевиявленням територіальних громад та інших суб'єктів місцевого самоврядування (статути територіальних громад, регламенти органів місцевого самоврядування);

- за змістом:

нормативно-правові акти (закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України);

нормативно-правові договори (Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 року, міжнародні договори);

акти органів судової влади (рішення Європейського суду з прав людини, рішення та висновки Конституційного Суду України);

- за юридичною силою:

Конституція України;

закони (закон «Про співробітництво територіальних громад» від 5 лютого 2015 року);

підзаконні акти (укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів, накази та інструкції керівників міністерств, державних комітетів (відомств) України та інших центральних органів виконавчої влади, акти (розпорядження) місцевих державних адміністрацій, накази та інструкції адміністрації підприємств, установ, організацій а інші);

- за суб'єктами видання:

прийняті народом (закон про внесення змін до розділів I, III та XIII Конституції України);

прийняті представницьким органом народу (закони та постанови Верховної Ради України);

прийняті іншими органами державної влади (Президента України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України);

суб'єктами місцевого самоврядування (територіальні громади, місцеві ради);

- за територією дії:

загальнодержавні (закони, міжнародні договори);

локальні (Конституція Автономної Республіки Крим, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, рішення органів місцевого самоврядування, статuti територіальних громад);

- за часом дії:

постійні (Конституція України, закони);

тимчасові (Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р.);

надзвичайні (Указ Президента України «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» від 3 грудня 2005 року)¹.

Як бачимо, більшість джерел конституційного права діють на постійній основі. Але їй притаманний відносний характер, адже прийняття, наприклад, закону без визначення терміну його дії не виключає у подальшому внесення до нього змін або відміни законодавчим органом.

Ю. Л. Юринець джерела конституційного права ділить за юридичною силою на конституційні, законодавчі, підзаконні, локальні. До конституційних джерел професор відносить:

¹ Конституційне право України: прагматичний курс: Навчальний посібник / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін. – Одеса: Юридична література, 2017. – 256 с. – С. 34-35.

- Конституцію України як єдиний нормативно-правовий акт в Україні з найвищим рівнем сили, головний закон держави і суспільства, який регламентує найважливіші і найзагальніші суспільні відносини, приймається і змінюється за спеціально визначеною законодавством процедурою, має особливу систему державних гарантій.

- акти всеукраїнського референдуму із питань внесення змін і доповнень до Основного закону – володіють найвищою юридичною силою, адже є волевиявленням народу – єдиного джерела влади в Україні.

- закон України – нормативно-правовий акт, установлене законодавчим органом загальнообов'язкове правило з найвищою юридичною силою¹.

Законодавчими джерелами Ю. Л. Юринець визначає:

- декларацію;
- конституційний договір;
- міжнародний договір, ратифікований Верховною Радою України.

Підзаконні джерела конституційного права (нормативно-правові або індивідуально-владні акти) формують відповідну ієрархічну систему: укази і розпорядження Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; накази, положення, інструкції міністерств, державних комітетів; рішення і висновки Конституційного Суду України.

Локальними джерелами конституційного права Ю. Л. Юринець називає правові акти, які поширюються у межах певної адміністративно-територіальної одиниці:

- акти органів місцевого самоврядування з питань, які належать до предмета правового регулювання конституційного права;
- акти місцевих референдумів з питань, які належать до предмета конституційного права України.

¹ Юринець Ю. Л., Карпишин Р. М. Характеристика системи джерел конституційного права України. – 2018. – Режим доступу: <http://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/37707/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD.pdf>.

Конституційний договір вважається особливим джерелом конституційного права та права загалом. Н. М. Пархоменко наголошує, що у процедурі укладення цього договору одночасно можуть брати участь усі гілки державної влади¹ а також – він характеризується цілим рядом специфічних ознак, з якими слід погодитися, а саме:

- предметом і об'єктом конституційного договору вважаються суспільні відносини, виникнення яких пов'язане з найважливішими фундаментальними аспектами організації та функціонування держави. Зокрема: влади та статусу її гілок, розподілу, перерозподілу, уточнення повноважень найвищих органів різних гілок влади, делегування повноважень тощо;

- сторонами (суб'єктами) конституційного договору можуть бути лише найвищі органи, чи їх законні представники, відповідно до гілок влади (державної): Президент, Парламент, Вища судова адміністрація, яка представляє судову владу;

- він завжди базується на вільному волевиявленні сторін і передбачає добру волю і взаємні поступки суб'єктів у пошуку узгодженого (компромісного) варіанту змісту цього договору;

- договір укладається на певний строк, іншими словами він є тимчасовим актом².

Конституційний договір України 1995 року – договірна конституція, політико-правова угода між Верховною Радою і Президентом про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нового Основного Закону, яка на той період часу стала важливим політичним компромісом. Конституційний Договір 1995 року можна віднести до засновницьких

¹ Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : дис...кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Пархоменко Н.М.; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1998. – 196 с. – С. 29

² Терлецький Д.С. Конституційний договір як джерело конституційного права / Д.С. Терлецький // Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. та аспірант. складу, присвяч. 15-річчю НУ «Одеська юридична академія» та 165- річчю Одес. школи права (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). – 2012. Т. 1. – 2012. – 528 с. – С. 270.

договорів, оскільки ним було запрограмовано модернізацію конституційного ладу Української держави. Водночас, зважаючи на обставини укладення справедливою також буде його ідентифікація як договору про громадянську згоду, а беручи до уваги зміст – і як компетенційно-розмежувальної угоди, адже Договором було визначено розмежування компетенції між суб'єктами публічної влади, зокрема між Президентом та Верховною Радою України.

Дослідивши основні нормативно-правові акти України конституційного права, можна констатувати, що в нашій державі поки відсутній нормативно-правовий акт, який встановлював би та визначав договірний процес щодо конституційного договору України.

Джерелом конституційного права вважаються не лише позитивні конституційні норми, які встановила держава, а й норми про права людини, зміст яких визначається судами¹. Юриспруденція Конституційного Суду України найбільше підпадає під контекст вираження загальних принципів права як джерела конституційного права. Неодноразово орган конституційної юрисдикції вказував на важливість принципів права, при вирішенні питання конституційності правового акту або надання офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Після набрання чинності змін до Основного Закону стосовно правосуддя та запровадження інституту конституційної скарги – загальні принципи права набувають ще більш переконливого та практичного значення у контексті сприйняття їх як самостійного джерела конституційного права. Допоки триває процес запровадження реформи правосуддя, підставою якої слід вважати забезпечення та реалізацію загальних принципів права, зосередимо увагу також на наступному.

Найяскравіший взірець реалізації загальних принципів права – приклад принципу верховенства права, який до певної міри можна, на переконання Ю. Л. Юринця, вважати уособленням загальних принципів права, тому що

¹ Васильєв С. В. Принципи права у системі джерел цивільного процесуального права України / С. В. Васильєв // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 101-107. – С. 103.

сам принцип верховенства права багатоманітна, складна та всеохоплююча ціннісна категорія правової системи України.

Також джерела конституційного права повинні відповідати таким вимогам, як загальнообов'язковість, визначеність, системність, нормативність, надійна державна забезпеченість¹.

Особливістю системи джерел конституційного права України є оптимізація співвідношення національного і міжнародного права, врахування в конституційному регулюванні міжнародних стандартів, особливо – стосовно прав людини. Між національним і міжнародним правом є тісний взаємозв'язок та взаємодія. Міжнародне право (у формі міжнародно-правового договору) є одним із юридичних джерел національного права, допускає пряме «входження» норм міжнародного права в конституційне право.

У вітчизняному законодавстві питання співвідношення між національним і міжнародним правом регулюється Конституцією. Водночас в Основному Законі йдеться не про міжнародне право в цілому, а лише про міжнародні договори, які потребують згоди на обов'язковість від Верховної Ради України. Для міжнародних договорів, які є джерелом конституційного права України, надання згоди Верховною Радою України може відбуватись лише шляхом ухвалення закону про ратифікацію.

Чільне місце у системі ратифікованих Україною міжнародних договорів, котрі є джерелами конституційного права, займають договори у сфері основних прав і свобод людини та громадянина, а також – боротьби із дискримінацією. Йдеться про:

- Загальну декларація прав людини 1948 р.;
- Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р. (із заявами та застереженнями), а також протоколи до неї (у тому числі, протоколи № 4 (регулює, зокрема,

¹ Конституційне право України Навчальний посібник // Ю. Л. Юринцев. – Ужгород : ФОП Бреза, - 2014. – 368 с. – С. 35.

свободу пересування та заборону вислання громадянина) та № 7 (передбачає, зокрема, процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців);

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;

- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.;

- Конвенцію про права дитини 1989 р. та інші.

Безумовно, до системи джерел конституційного права України слід відносити й загальновизнані принципи і норми міжнародного права, навіть ті, що не ратифіковані Україною. Насамперед, йдеться про принципи і норми міжнародного гуманітарного права. Вони відображені в актах Ради Європи: рекомендаціях і резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, а також рекомендаціях і резолюціях Комітету Міністрів Ради Європи¹.

В. І. Цоклан не випадко зауважує, що загальновизнані норми і принципи міжнародного права, закладені в цих документах мають виключну важливість для утвердження демократії, верховенства права та прав і свобод людини. Дотримання викладених у них стандартів є важливою запорукою не лише ефективності, а й легітимності правотворчої та правозастосовної діяльності в Україні. Разом із тим, було б помилкою, вважати, що джерелами конституційного права є лише міжнародні договори і загальноприйняті норми і принципи міжнародного права у сфері прав людини.

Цими джерелами є міжнародні договори і так звані «міжнародні стандарти» у сфері проведення виборів і референдумів, забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів державної влади, їх посадових осіб, гарантування місцевого самоврядування тощо. Відповідні джерела конституційного права мають визначальний характер для подальшої долі

¹ Цоклан В. І. Міжнародні договори України і загальноприйняті норми міжнародного права як джерела національного конституційного права / В. І. Цоклан // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2011. – Вип. 14. – С. 174-179. – С. 177.

національного державотворення та правотворення й вимагають свого подальшого дослідження¹.

Визначально те, що наука конституційного права України не може виконувати свої завдання і функції, якщо вона не матиме своїм джерелом реальну конституційно-правову практику, тобто ті процеси, що відбуваються на основі конституційних норм та інститутів. Тому наука для своїх висновків, теоретичних положень має своїм джерелом практику діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших суб'єктів конституційно-правових відносин. Нині ця практика набуває різноманітності, стає поліфонічною, а з деяких питань – досить нестабільною, зі значними суперечностями. Аналізуючи практику розвитку державно-правових процесів, в науці конституційного права визначаються моделі та механізми розв'язання державно-правових конфліктів, колізій нормативних приписів. Це одне із важливих завдань науки на сучасному етапі її розвитку.

Загалом, можна підсумувати, що сучасними джерелами конституційного права України є політична воля та законні інтереси народу України, Української держави, територіальних громад України, а також – інших суб'єктів конституційного правотворення, реалізовані у передбачених Конституцією та законами України юридичних формах. Тобто сучасні джерела конституційного права України об'єктивізують і унормовують політико-владні інтереси основних суб'єктів національного конституційного джерелопротворення у передбачених Конституцією та законами України юридичних формах буття конституційно-правових норм.

¹ Цоклан В. І. Теоретико-методологічні основи системи сучасних джерел конституційного права України / В. І. Цоклан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 7-8. – С. 77-88. – С. 83.

2.2. Конституція України – основне джерело конституційного права України

Традиційне у вітчизняній науці конституційного права визначення Конституції України визначає її як нормативно-правовий акт із найвищою юридичною силою, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту, гарантування¹. Саме Конституція є визначальним, головним джерелом галузі конституційного права України.

Конституція України – кодифікована, писана, народна, чітка (ускладнена процедура внесення до неї змін), демократична, унітарна та республіканська. Роль Основного Закону України в суспільстві проявляється в його функціях – політичній (є правовою основою політичної системи суспільства), ідеологічній (Конституція виконує виховну роль, визначаючи взаємовідносини держави з людиною, інститутами громадянського суспільства і вказуючи на їхню відповідальності) та юридичній (є вищим, основним законом держави, головним джерелом права країни, основою всієї системи правового регулювання суспільних відносин)².

Конституція формує національну правову систему, скріплює законодавство, визначає основи законності та правопорядку в країні. Як нормативно-правовий акт вона має свої властивості (Рис.2.3.).

¹ Скрипнюк О. Універсальність Конституції України як джерела права / О. Скрипнюк // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 35-39. – С. 35.

² Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Скрипнюк. – К.: Ін. Юре, 2010. – С. 91.



Рисунок 2.3. Властивості (особливості) Конституції України

Установчий характер: Конституція визначає засади організації суспільства та держави, основи правового статусу особи, зміст і напрями діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, засади діяльності інститутів політичної системи та засади демократичного ладу в країні.

Фундаментальний правовий акт: Конституція – серцевина правової системи, на її основі розробляються і приймаються нормативно-правові акти, вона закладає програму, загальні напрями правотворчої роботи у державі, консолідує систему джерел національного права.

Найвища юридична сила: Основний Закон займає найвище положення серед нормативно-правових актів, які не повинні суперечити йому, але відповідати його головним принципам і духові.

Верховенство Конституції щодо міжнародних договорів, які вносяться у парламент для проходження процедури ратифікації; ця особливість стосується і належним чином ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів.

Пряма дія конституційних норм означає заснованість дій публічної влади на принципі зв'язаності прав і основоположних свобод людини і громадянина. Обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб застосовувати безпосередньо положення Конституції при наявності прогалин у праві або у випадку суперечності між конституційними нормами та нормами закону (остаточну крапку в цих суперечностях ставить Конституційний Суд України).

Особлива процедура прийняття: внести зміни до Конституції України можливо лише шляхом законодавчої процедури¹.

Правонаступництво: Конституція визначає безперервність процесу історичного розвитку Української держави. У преамбулі зазначено, що ця Конституція приймається з урахуванням багатовікової історії українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення².

Вищезазначені юридичні особливості Конституції України свідчать про те, що вона – специфічний і універсальний нормативний акт у національній правовій системі, який є основою правотворення та державотворення в Україні.

Конституція має визначену систему (узгоджену організацію норм Конституції та інших конституційних актів, які є рівними за своєю юридичною силою й регулюють якісно однорідні суспільні відносини, що є предметом конституційного права України) та структуру (внутрішньо узгоджену логічну побудову нормативного матеріалу, вміщеного в чинному Основному Законі).

Конституція України від 28 червня 1996 року за своєю структурою складається з преамбули, п'ятнадцяти розділів та 161 статті. Преамбула – це вступна частина, котра перераховує цілі, мету і завдання, історичні,

¹ Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1008 с. – С. 72.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96вр>.

правові, політичні, духовні та інші передумови прийняття Конституції України. Основна частина Конституції України містить:

- норми, що розкривають її зміст – визначають загальні засади суспільного та державного ладу;
- права, свободи та обов'язки людини і громадянина;
- конституційні основи виборів та референдумів;
- правовий статус Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, прокуратури;
- систему та функції судів України, правовий статус Конституційного Суду України, особливості територіального устрою України, основи місцевого самоврядування та порядок внесення змін до Конституції України.

Прикінцеві положення містять норми, які визначають порядок вступу її в силу. Перехідні положення визначають строки введення в дію окремих положень та порядок заміни старих норм новими¹.

Властивості й структура Конституції України визначають особливий характер і специфічне її положення серед джерел права, зокрема у системі нормативно-правових актів. Термін «відповідність нормативно-правового акта Конституції» означає те, що такий акт повинен прийматися на основі та в порядку, визначеному Конституцією, прийнятий на реалізацію та конкретизацію її положень, узгоджуватися з її змістом та конституційними цінностями.

Отже, так гарантується єдність правотворчої політики у державі. Інтерпретація норм Конституції дозволяє органам конституційної юстиції узгоджувати зміст нормативних актів згідно з Конституцією шляхом вирішення питання про нечинність певних суперечливих положень такого правового акта².

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр>.

² Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1008 с. – С. 72.

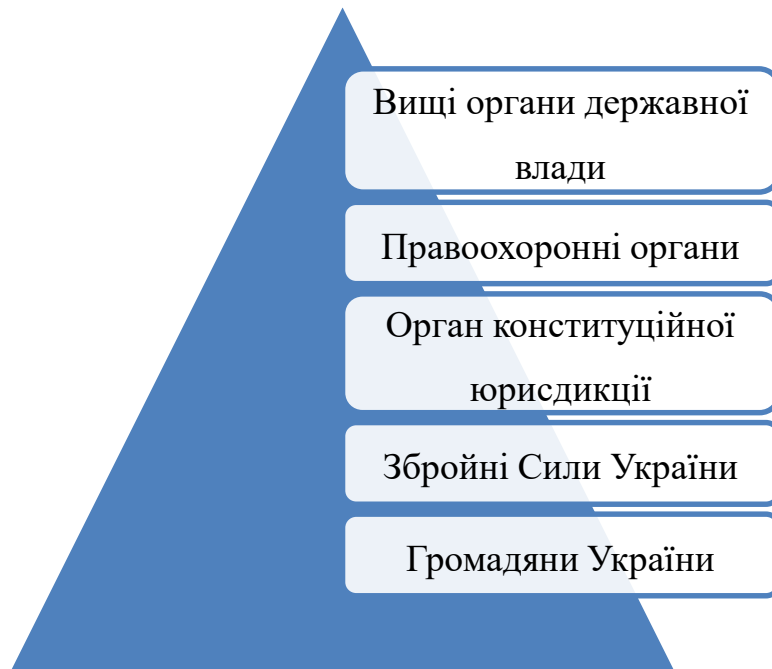


Рисунок 2.4. Правовий захист Конституції України

Правовий захист Конституції України здійснюють (Рис. 2.4.):

Вищі органи державної влади: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України. Відповідно до Конституції Президент України – гарант додержання Конституції України (ч. 2 ст. 102), Верховна Рада України усуває Президента України з поста у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (п. 10 ст. 85) та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 ст. 85), Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Конституції та законів України (п. 1 ст. 116) тощо.

Правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України), який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України. Згідно зі ст. 1 закону «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року завданням Конституційного Суду

України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України¹.

Збройні Сили України, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості (ч. 2 ст. 17 Конституції України).

Громадяни України: активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Зокрема, ст. 55 закріплює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Визначальним є те, що будь-який громадянин України має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань².

Важливість і значення Конституції визначається в її функціях, зумовлених змістом, цінностями та роллю в регулюванні суспільних відносин і задоволенні соціальних потреб. Функції Основного закону відображають вплив на суспільні відносини, зокрема – напрями чи способи цього впливу. Ці функції поширюються на всі сфери суспільного життя, на всі суспільні відносини, які вона охоплює. Їм властиві спільності з основними функціями права і базуються на них.

Водночас питання про функції Конституції є спірними, адже різні вчені виділяють різну їх кількість. Функції Конституції поділяють на

¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

² Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с. – С. 59.

соціальні, або об'єктні, і нормативно-правові, або технологічні. До соціальних (об'єктних) функцій належать насамперед політична, економічна, ідеологічна (культурна), до нормативно-правових (технологічних) – установча, правотворча, охоронна (правоохоронна), інтегративна, системоутворююча та ін. (Рис.2.5.)

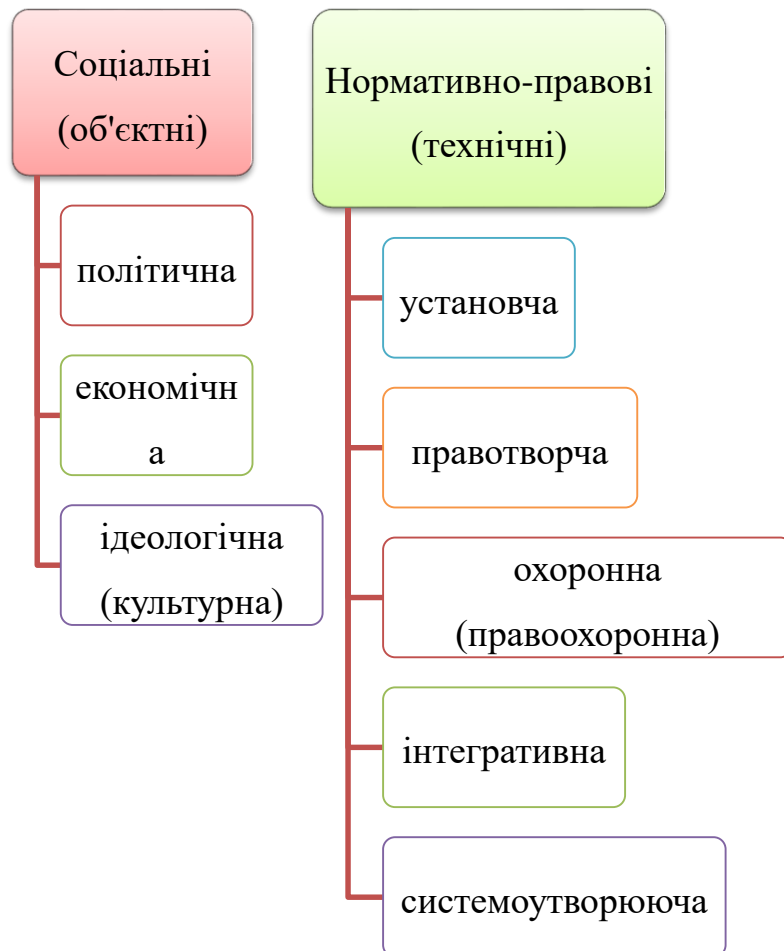


Рисунок 2.5. Функції Конституції

Політична функція Конституції означає, що вона формує найактивніше, найістотніше в політиці: належність влади у країні, внутрішню і зовнішню політику, державний лад. Тільки Конституція закріплює інтереси й волю народу, його державний і національний суверенітет на найвищому законодавчому рівні. У Конституції визначені правила політичної боротьби, відносини між політичними партіями й іншими політизованими об'єднаннями громадян з приводу завоювання, використання і утримання влади.

Економічна функція означає, що вона фіксує основні суспільні відносини, які становлять економічний лад (економічну систему) суспільства, базу для функціонування всіх інших інститутів. Закріплення в Конституції фундаменту суспільства, різноманітних форм власності створює необхідні умови для реалізації економічної політики країни, ефективного функціонування її господарського механізму.

Ідеологічна (культурна) функція Конституції полягає в її визначальному впливі на волю й поведінку мас. Акумулюючи найістотніші моменти світогляду з базовою ідеєю народного суверенітету, суверенітет демократичної, соціальної і правової держави, конституція водночас формує певний тип суспільної свідомості, невіддільною складовою якої є правосвідомість. Це сприяє формуванню позитивних установок, подоланню деструктивних, антигромадських мотивів.

Установча функція Основного закону означає встановлення найважливіших інститутів суспільства й держави, визначення їх спрямованості. На основі цих норм визначається також устрій України, впроваджуються насамперед політичні й управлінські структури, різноманітні інститути демократії, закріплюється система державних органів, визначаються їх повноваження. Конституція є основою розбудови й діяльності держави і суспільства, законодавства загалом, політичних і корпоративних установ країни.

Правотворча функція Конституції реалізується, зокрема, за допомогою норм, які визначають основи правового статусу суб'єктів конституційних відносин: громадян, державних і громадських органів.

Охоронна (правоохоронна) функція Конституції полягає в забезпеченні належної дії певних її інститутів і норм, що досягається за допомогою специфічного механізму відповідальності. В основу такого механізму покладено конституційні санкції: визнання поведінки неконституційною, скасування чи призупинення дії актів державних органів тощо.

Інтегративна функція Конституції полягає в її ролі як своєрідного інструменту, що об'єднує всі ланки правової системи в одне ціле. Типовими під цим оглядом є конкретні норми Конституції щодо економічної системи, що визначають вихідні положення для цивільного, земельного, господарського та інших галузей права.

Системотворча функція Конституції визначає принципові вимоги до призначення, змісту й методів галузей права, окреслює єдині засади правотворчості та застосування права, законності, правопорядку, а також є своєрідним нормативним орієнтиром.

Основне призначення Конституції – закріплення й гарантування фундаментальних прав людини та громадянина, упорядкування й організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується будь-яке суспільство¹.

Реалізація Конституції, як основного джерела конституційного права, є багатограним явищем і за змістом та формами. За своїм змістом реалізація Конституції забезпечує:

- відповідність Конституції передбаченому нею державному і суспільному ладу, тобто непорушності конституційного ладу;
- всеохоплюючу та повну реалізацію прав і свобод людини та громадянина;
- реалізацію конституційних форм безпосереднього народовладдя (виборів, референдумів тощо) відповідно до принципів, проголошених чинною Конституцією;
- організацію і діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування відповідно до принципів, функції і повноважень, визначених Конституцією України;
- створення і забезпечення функціонування у спосіб, передбачений Конституцією України інших основних інститутів держави:

¹ Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с. – С. 61.

адміністративно-територіального устрою, державних символів, державної мови, грошової, банківської і бюджетної систем, Збройних Сил України та інших військових формувань тощо.

Реалізація Конституції полягає в додержанні всіх її положень, принципів і норм органами державної влади і органами місцевого самоврядування (без винятку), їх посадовими особами та громадянами. Йдеться про:

- повагу до Конституції і передбачених нею державних і громадських інститутів;

- виконання її положень відповідними органами державної влади і органами місцевого самоврядування, посадовими особами відповідно до своєї компетенції, а громадянами відповідно до своїх обов'язків;

- належне застосування положень Основного Закону при реалізації своїх функцій і повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами шляхом прийняття передбачених Конституцією законів України, актів Президента України, актів уряду тощо.

Дотримання конституційних норм є формою їх реалізації, коли громадяни, державні органи, юридичні особи утримуються від здійснення заборонених Конституцією дій. Стаття 68 Конституції України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України¹. Це пасивна форма поведінки суб'єктів правовідносин. Вимога дотримання конституційних норм адресована всім суб'єктам права: органам державної влади, органам місцевого самоврядування, посадовим особам, громадянам та їх об'єднанням, іноземцям і особам без громадянства, які перебувають на території України, державі як суб'єкту міжнародних відносин.

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр>.

Це стосується усіх видів державної діяльності, а також поведінки фізичних осіб. Вона пронизує зміст особистісної поведінки всіх суб'єктів права при реалізації конституційних установок. На громадян України, інших осіб частиною першою статті 68 Конституції України покладається обов'язок дотримуватися Конституції і законів України. Отже, це не певний і визначений обов'язок, який можна «прив'язати» до окремої соціальної практики, а узагальнюючий принцип і загальний обов'язок, який упереджує всі інші конституційні обов'язки, а також права і свободи людини й громадянина.

Основний Закон визначає вимоги до його виконання:

- 1) всі суб'єкти права повинні неухильно виконувати Конституцію і закони України;
- 2) Українська держава зобов'язана виконувати міжнародні договори, ратифіковані парламентом;
- 3) громадяни України повинні виконувати свої обов'язки.

Виконання конституційних норм передбачає активну поведінку, звичайно ж, у межах конституційних приписів. Реалізацію Конституції не можна зводити лише до окремих дій у межах конкретного юридичного процесу. Здійснення Основного Закону в єдності всіх його сторін гарантує визначені правові результати, бажану поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин, досягнення цілей та інтересів конституційного регулювання.

Конституція України – найвищий за юридичною силою правовий акт. Вона закріплює організацію органів, що здійснюють публічну владу на основі принципу народного суверенітету, їх взаємовідносини між собою та людиною і громадянами. Система національного права України є сукупністю законодавчих актів. Їх погодженість та структурна єдність права визначається Конституцією. Своїми нормами вона сприяє погодженості всього правового розвитку країни, систематизації права.

Отже, здійснення Конституції в цілому й її окремих норм зокрема – не що інше, як досягнення конституційних цілей та інтересів шляхом правомірної діяльності всіх суб'єктів конституційного права, що визначає особливий статус Конституції, як джерела конституційного права України.

Висновки до розділу II

Таким чином, можна підсумувати, що Джерела конституційного права України різноманітні за своєю природою. Система джерел конституційного права існує як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Джерелам конституційного права притаманні юридичні ознаки, зокрема: за сутністю і змістом, за предметом правового регулювання, за функціями, за формою джерела, за способами і засобами правотворення, за ступенем гарантованості.

Кількість джерел конституційного права – множинна, тому є необхідність їх класифікації. Вони є різні – конкретизуючи й обширні, проте їх об'єднує в конституційному регулюванні міжнародних стандартів, особливо – стосовно прав людини.

В ієрархії джерел найвищу сходинку посідає Конституція, яка Конституція формує національну правову систему, об'єднує чинне законодавство, визначає основи законності та правопорядку в Україні. Властивості й структура Конституції України визначають особливий характер і специфічне її положення серед джерел права, зокрема у системі нормативно-правових актів.

Основне призначення Конституції полягає в закріпленні й гарантуванні фундаментальних прав людини та громадянина, упорядкуванні та організації державної влади, утвердженні загальнолюдських цінностей, на котрих ґрунтується будь-яке суспільств

РОЗДІЛ 3

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

3.1. Гуманізація джерел конституційного права та їх системи

Зміст гуманізму полягає в боротьбі за справедливе, засноване на рівноправності суспільство. Головна риса гуманізму – соціальна справедливість. Як фундаментальний принцип державного і суспільного ладу гуманізм є основою конституційно-правового статусу людини і громадянина. Норми статті 3 Конституції визначають гуманістичну спрямованість конституційного регулювання суспільних відносин, демократичний вектор розвитку національної правової системи. Ідеї гуманізму юридично втілені в чинній Конституції України, в чинному законодавстві¹.

Уся державно-владна діяльність повинна спрямовуватися на забезпечення прав та свобод людини і громадянина, на досягнення найбільшого соціального ефекту. Це, безумовно, закріплено в Основному Законі. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Україна відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, сутність принципу гуманізму полягає в спрямуванні діяльності всіх органів державної влади на забезпечення соціального добробуту та благополуччя насамперед кожної людини, а як наслідок – і всього суспільства в цілому.

Пріоритети в системі взаємовідносин «людина – суспільство – держава» змінив саме принцип гуманізму. В цій ієрархії нині перший

¹ Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с. – С. 111.

щабель займає людина, її права та свободи. Держава вже займає другорядну позицію, похідне місце, і діяльність усіх її органів влади та посадових осіб має будуватися з урахуванням пріоритету прав та свобод людини і громадянина. Безумовно, такі кардинальні зміни не можуть відбутися водночас, і сучасна правозастосовна практика свідчить, що людина та її права ще не стали змістом і метою державновладної діяльності. Але закріплення цього принципу на рівні Основного Закону гарантує новий магістральний шлях розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави, де права людини будуть в центрі уваги всіх державних інституцій.

Заборона незаконного обмеження конституційних прав і свобод громадян України як один із принципів конституційного статусу особи впливає з гуманістичної сутності і призначення Конституції України, демократичних засад конституційного ладу. У загальному вигляді він закріплений у ч. 3 ст. 22 Конституції: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Це положення доповнюється такою нормою Конституції: «Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними» (ч. 3 ст. 57 Конституції)¹.

Тому до основних напрямів конституційно-правового розвитку сучасної України вітчизняні вчені-конституціоналісти відносять гуманізацію всіх конституційно-правових інститутів, перенесення центру ваги на забезпечення прав і свобод людини, яка визнається в Україні найвищою цінністю, визнання невідчужуваності та непорушності її прав і свобод, неможливості їх скасування, звуження змісту й обсягу².

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96вр>.

² Конституційне право України: Хрестоматія. Навч. посібник / Упоряд. В. С. Журавський, Ю. М. Тодика. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 884 с. – С. 144.

І. Є. Словська наголошує, що гуманізація конституційного права та його джерел, його антропологізація (біологізація) акцентує увагу на пріоритетах соціального консенсусу, гуманізації суспільства, формуванні держави загального добробуту, захисті інтересів особи і не має заперечувати очевидного вирішально-владного впливу легіслатури на правотворення і правозастосування. Визнання особистості вищою соціальною цінністю змінює соціальний вектор права на персоналістичний. У результаті соціальний характер усіх елементів державного апарату полягає у забезпеченні вільного розвитку особистості без боротьби і протистояння людини та суспільства¹.

Як бачимо, прослідковується тенденція до розширення об'єкта конституційно-правового регулювання. Таке розширення, як слушно зауважує О. С. Бакумов, переважно стосується розширення каталогу прав людини, його змістовного збагачення, а так само розширення арсеналу засобів забезпечення та захисту таких прав. Багато у чому така тенденція осмислюється крізь призму концепту конституціоналізації правової системи або ж галузей права і передбачає, що конституційні принципи повинні поширюватися на весь правопорядок.

Відповідальність держави та її органів має бути скерована на вжиття таких кроків, які дають можливість досягти зазначених цілей, мінімізувати прорахунки та помилки у правотворчій та правозастосовній сферах. З цього погляду слід розглядати як актуальні та своєчасні пропозиції, наприклад, щодо посилення юридичної відповідальності парламенту за наявність прогалин або колізій у національному законодавстві, оскільки це негативно позначатиметься на забезпеченні та захисті прав і свобод людини і громадянина².

¹ Словська І. Є. Методологія наукового аналізу системи парламентаризму. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – № 825. – С. 274-280. – С. 277.

² Бакумов О. С. Посилення юридичної відповідальності української держави в контексті сучасних трендів конституційно-правового розвитку // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 1, т. 1. – С. 67-73. – С. 71.

Доволі чітко про гуманізацію конституційного права і його джерел висловила професора А. Р. Крусян. Фундаментальність конституційного права, на її переконання, проявляється:

- у тому, що конституційні приписи регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення державної і публічно-самоврядної влади та їх відносини з громадянським суспільством і особою (людиною та громадянином). При цьому, одним із фундаментальних конституційних принципів є принцип гуманізму;

- норми конституційного права закріплюють основи юридичної організації держави та її відносин з людиною в різних громадянських (правових) станах, містять найбільш загальні принципи права, що конкретизуються в принципах всіх галузей права та мають нормативно-регулятивне і юрисдикційне значення;

- конституційне право виконує інтегративну функцію щодо інших галузей права, зокрема, визначаючи такий єдиний базовий принцип правової системи держави як принцип гуманізму;

- конституційне право не може обмежуватися власним нормативним змістом, воно органічно включає конституційну практику не тільки як державно-правовий досвід вищого рівня, але й як індикатор конституційності юридичної практики всіх рівнів правотворчої й правозастосовної діяльності, яка відповідно до гуманістичної функції конституційного права має бути спрямована на «людину».

Таким чином, «людина» стає не тільки основною категорією конституційного права, але є головним ціннісним орієнтиром розвитку вітчизняної правової системи, індикатором перевірки ефективності реалізації правоположень, політико-правових теорій, ідей, інститутів¹.

¹ Крусян А. Р. Гуманізація та гуманістична функція (роль) конституційного права в правовій системі України / А. Р. Крусян // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 276-279. – С. 277.

Тенденція гуманізації конституційного права детермінована з демократизацією принципів і методів здійснення публічної влади, децентралізацією державного управління і деконцентрацією публічної влади (визнанням та гарантованістю місцевого самоврядування в Україні), розширенням спектра прав і свобод людини та громадянина, їх гарантованістю та захистом з боку держави та від держави, зокрема, від неправових актів державної влади.

Гуманізація є одним із універсальних принципів людської культури, в основі якого лежить повага до людини, турбота про неї, переконання в її великих можливостях до самовдосконалення. Обґрунтування та характеристика гуманістичного виміру конституційно-правих джерел сприяє можливості сформуванню новий погляд на сучасні проблеми конституційно-правової науки та практики; визначенню новітніх напрямків розвитку галузі права та її впливу на процеси гуманізації вітчизняної правової системи з метою утвердження благ людини як критерію оцінки суспільних відносин та забезпечення її конституційно-правової свободи.

3.2. Генезис національної конституційно-правової доктрини

Конституційно-правовою доктриною вважається сукупність усталених та визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену)¹. Доктрині характерно складатися з доволі складної та розгалуженої системи взаємопов'язаних ідей, положень, тез, висновків та узагальнень.

¹ Колісник В. П. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу / В. П. Колісник // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 207-210. – С. 208.

Цікавою є спроба порівняльного аналізу змісту понять «доктрина», «принципи», «теорія», «концепція» у конституційному праві, зроблена Н. Богдановою: «Особливими теоретичними утвореннями в системі науки конституційного права є доктрина. За характером логічного узагальнення конституційно-правового знання, смислового змісту і форми доктрина рівняється і з принципами, і з теоріями, і з концепціями... Призначення доктрини полягає в утвердженні, нав'язуванні ідей, які становлять її зміст із метою їх застосування в практичній діяльності. Тому доктрина завжди категоричніша від принципу чи теорії. Їй властивий у більшій чи меншій мірі догматичний характер»¹.

На думку С. В. Васильєва, перевагами правової доктрини варто вважати:

- високий рівень науковості, який забезпечується вченими-юристами на основі правових поглядів (парадигм), які заповнили суспільство;
- індивідуалізацію правової доктрини до обставин конкретної справи, що сприяє знаходженню юридично правильного й справедливого рішення;
- письмову форму вираження, котра дає змогу визначити зміст правової доктрини;
- добровільність застосування правової доктрини;
- постійне оновлення, яке відбувається за рахунок нових ідей і поглядів, проте зарахування їх до категорії доктринальних відбувається лише після апробації їх на практиці та підтримання більшістю вчених і професіоналів-практиків, які займаються юриспруденцією; використання правової доктрини як джерела права сприяє гармонізації правової системи².

Варто наголосити, що визнання правової доктрини джерелом права зумовлюється такими причинами:

¹ Нелін О. Конституційна доктрина України: проблеми концептуалізації основних підходів / О. Нелін // Юридична Україна. – 2015. – № 9. – С. 20-25. – С. 21.

² Васильєв С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 72–73. – С. 73.

- формальна визначеність правової доктрини досягається за допомогою письмової форми вираження творів учених і популярності доктрини серед професійних юристів та суб'єктів права;

- загальнообов'язковість правової доктрини впливає з авторитетності, поваги до вчених-юристів у суспільстві, а також загальне визнання робіт правознавців;

- реалізація правової доктрини гарантується державним санкціонуванням в нормативно-правових актах або судовій практиці¹.

В. П. Колісник наголошує, що в нашій державі множинність викликів і загроз періодично стають настільки потужними, що навіть саме існування та збереження української державності багато хто з експертів вважає нині великим досягненням. Хоча мову слід вести одночасно і про подолання позитивістських нашарувань у процесі формування, корегування та уточнення конституційної доктрини, і про звільнення від патерналістських ілюзій, і про створення ринкової економіки, зорієнтованої на виробництво, і про ефективність політичної системи України, і про потребу збереження подальшого впевненого демократичного поступу українського суспільства².

Спрощені уявлення про основні ідеї конституціоналізму з'явилися в Україні на початку 90-х років ХХ століття та втілилися у численних конституційних проектах. Вони продемонстрували відсутність системного доктринального бачення та прогалини в розумінні головного функціонального призначення конституції як основного закону. Зазначені проекти спирались на численні запозичення з конституцій інших держав та міжнародно-правових документів без їх переосмислення та доопрацювання.

Відтак у тексті вітчизняної Конституції поєднанні окремі аспекти свободи та одночасно ілюзії патерналістського спрямування, а принципи

¹ Білоскурська О. В. Конституційна доктрина в системі сучасних джерел конституційного права / О. В. Білоскурська // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 3. – С. 69-73. – С. 71.

² Колісник В. Доктринальні підходи, покладені в основу конституційної системи, та усталеність демократичного поступу. – Вісник Конституційного Суду України. – 2019. – № 5. – С. 96-100. – С. 98.

вільного ринку та конкуренції або ж загубилися в процесі конституційного моделювання, або ж виявилися мізерними, розсіяними та безсистемними.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, проголосила нашу державу суверенною, демократичною, соціальною та правовою (ст.1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку визнала найвищою соціальною цінністю в Україні (ч.1, ст.2). При цьому, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі було названо український народ, який здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч.1, ст.5), визнано дію в Україні принципу верховенства права, а найвищу юридичну силу надано безпосередньо самій Конституції України (ст.8).

Також зазначалось, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст.7), а державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1, ст.6). Саму ж систему організації державної влади за Конституцією 1996 року, звичайно з певною мірою умовності, було названо близькою до так званої змішаної моделі президентсько-парламентської республіки (принаймні, так неодноразово стверджувалось в Україні як на офіційному, так і на науковому рівнях¹).

У цілому Конституція на момент свого прийняття отримала позитивне схвалення як в українському суспільстві, так і на міжнародно-правовому рівні. При цьому цілком зрозумілим було те, що прийнятий Основний Закон як і будь-який інший документ подібного роду, не міг бути бездоганим. Він містив в собі явні та приховані суперечності, неузгодженості, певні прогалини тощо. І це не дивно, враховуючи політичну ситуацію, в якій зрештою і відбувалося її прийняття.

Варто зауважити, що на етапі затвердження Верховною Радою тексту Конституції України (в ніч з 27 на 28 червня 1996 р.), окремі його частини

¹ Стецюк Н. В. Національна державно-правова доктрина і конституційні зміни 2016 року // Державотворення та право творення в контексті євроінтеграції: Тези доповідей, диспутів і повідомлень учасників II-го Всеукраїнського столу (Львів, 9 грудня 2016 р.). – Львів: ПП «Видавництво «Бона», 2016. – 258 с. – С. 43.

були стали предметом «торгу» між різними політичними силами. У цьому плані чинний Основний Закон України чи не найбільше відповідає одній з уставлених в теорії конституціоналізму тез про те, що конституція держави дуже часто стає відображенням політичних домовленостей на час її прийняття (свого роду віддзеркаленням «політичного компромісу» в середині країни).

Українська конституційна доктрина виявилася доволі невиразною, а перша спроба на практиці перейти до парламентсько-президентської форми правління й запровадити принципово новий формат взаємовідносин між органами державної влади шляхом проведення конституційної реформи 2004 року не набула належного наукового обґрунтування. Не відбулося з цих питань і зваженої наукової дискусії, здатної відповідним чином уточнити існуючу конституційну доктрину, а на застереження окремих експертів щодо головних вад тієї політичної реформи парламентарі не звернули уваги¹.

В. В. Речицький сміливо заявляє, що в Україні початковий світоглядний фундамент чинного Основного Закону становив не більше, ніж нашвидкуруч переосмислений марксизм. Адже більша частина українських уявлень про політичний лібералізм і верховенство права походять з альтернативної самоосвіти, факультативного читання і закордонних стажувань. Саме тому в Україні не сформувалася канонічна конституційна культура. Про те, що органічна конституція є ефективним обмежувачем завжди загрозливої для свободи і ринку влади досі не повідомляє жоден університетський підручник².

На відміну від поглядів науковців, офіційна конституційна доктрина є юридично зобов'язуючою («binding») концепцією, що ґрунтується виключно на офіційному тлумаченні Конституції литовським

¹ Конституційна реформа: експертний аналіз. – Харків : Фоліо, 2004. – 184 с.

² Речицький В. Чи може існувати в Україні офіційна конституційна доктрина? // Вісник Конституційного Суду України. – Загальнодержавне періодичне видання. Конституційний Суд України, 2017. – №3. – С. 72-81. – С. 75.

Конституційним Судом. Тобто офіційна доктрина пов'язана з поглядами наукової спільноти лише на філософському рівні. Її існування пояснюється насамперед потребою в забезпеченні цілісності національної правової системи. Сама собою офіційна доктрина може існувати лише тоді, коли більшість поглядів на роль і функції основного закону є усталеними («класичними»). У випадку, коли погляди конституційних суддів є хронічно змінюваними, говорити про офіційну конституційну доктрину можна лише із застереженнями, тобто умовно.

Українська правова система є відносно сприйнятливою як до американських, так і до європейських конституційних впливів¹. Невипадково вона балансує між президентською (1996-2004 рр., 2010-2014 рр.) і парламентською (2004-2010 рр., 2014-2017 рр.) формами правління. До того ж, ще у статті 17 Конституції Української Народної Республіки 1918 року траплялися суб'єктивні права в «негативному» (американському) трактуванні.

Україні бракує конституційної консолідованості, що з огляду на діяльність Конституційної Асамблеї з 2013 року та Конституційної Комісії України з 2015 року, перебуває лише на стадії формування офіційної конституційної парадигми. Творити офіційну конституційну доктрину України без переформатування конституційних цінностей не можна так само, як і вічно стояти на місці. Починати необхідно з загальновідомого: метою конституції є свобода народу і право вільно чинити з власною долею; індивід – це мета в собі, а не засіб або ресурс у руках держави; гідність спирається на приватну власність і право на володіння зброєю. Для досягнення мети варто скористатися світоглядними напрацюваннями К. Поппера, Б. Маліновського, Ф. фон Гаєка, Д. Ролза та ін.

Конституція України 1996 року фактично заклала основу для відновлення (створення) конституціоналізму в Україні як цілісної системи.

¹ Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 864 с. – С. 95.

Конституціоналізм як політико-правова категорія як доктринальне вчення появляється після виникнення і утвердження конституції держави в сучасному розумінні даного терміна. Він є нерозривним і прямо похідним від конституції держави. Хоч не завжди факт наявності конституції автоматично означає появу тої чи іншої моделі конституціоналізму. Однак без появи (наявності) самої конституції (в широкому розумінні цього поняття), говорити про конституціоналізм не доводиться¹.

Людина у доктрині та практиці конституціоналізму посідає провідне місце, оскільки вона – це енергетичний центр парадигми конституціоналізму, головний ціннісний орієнтир його подальшого розвитку, індикатор перевірки на можливість реалізації конституційної теорії, ідеології і практики, а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи, її вираження в правах та законних інтересах людини є практично кінцевою метою функціонування системи конституціоналізму. Генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму свідчить, що людина – це його основна цінність, а демократично-правова сутність конституціоналізму детермінована метою забезпечення конституційно-правової свободи людини².

Можливості еволюційного розвитку України обмежені без переоцінки положень Основного Закону та формування принципово нових конституційних засад подальшої розбудови демократичної, соціальної правової держави та гармонійно розвиненого громадянського суспільства в Україні. Тобто назріла явна конституційна реформа.

Також увагу привертають репрезентовані як науковцями, так і різними політсилами концепції та підходи до оновлення Конституції України, які передбачають удосконалення організації та діяльності державної влади в Україні. Суть дискусії щодо цих концепцій загалом зводиться до питання:

¹ Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів / П. Б. Стецюк. – Львів: Астролябія, 2003. – 232 с. – С. 60.

² Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики (до 20-ї річниці Конституції України): матеріали наукового семінару (24 червня 2016 р.) / упор. М. В. Ковалів. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 372 с. – С. 204.

який політичний режим, тобто конституційно врегульований спосіб взаємин між державними владами, є найбільш прийнятним для України. Лунають заклики про необхідність переходу від змішаної форми правління до суто президентської або парламентської республіки.

Проголошення нашою державою слідування загальноєвропейським правовим принципам та цінностям і зовнішньополітичного вектору на євроінтеграцію передбачають можливість інсталяції в нову редакцію Основного Закону самостійної статті, яка б визначала принципи співвідношення та взаємодії національної правової системи з правом Європейського Союзу. Ядром Конституції, виходячи з мети існування Української держави, традиційно є людина, її права і свободи, але цей конституційний розділ потребує, якщо не вимагає, модернізації як за змістом, так і за формою.

Конституція України містить вичерпний перелік основних прав і свобод людини і громадянина, проте розвиток європейського конституціоналізму в новому тисячолітті переконує в доцільності удосконалення системи не лише громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних, а й новітніх прав людини – екологічних, інформаційних та інших. Тому нова редакція Конституції України має враховувати виклики сьогодення та позитивний досвід європейських країн у сфері гуманізації конституційного права.

Конституційно-правова доктрина має вищий авторитет, ніж юридична наука, та включає найбільш цінні для суспільства розробки, які сприяють сталому розвитку державних і правових інститутів. Загальнозначущий характер конституційно-правової доктрини проявляється у тому, що, з одного боку, вона формується відповідно до ідейно-ментальних особливостей правової системи, відображає національні конституційно-правові традиції, а з іншого, – відображає потреби соціально-економічного, політико-правового розвитку України та її конституційно-правової

системи, пропонує конкретні шляхи вирішення проблем, які виникають у процесі розвитку останніх.

Своєрідним результатом складного процесу формування конституційно-правової доктрини є інтеграція доктринальних положень до текстів Конституції і законів чи результатів судової нормотворчості. Реалізація цих актів служить водночас також емпіричним матеріалом для розробки нових або зміни існуючих наукових концепцій і теорій.

Такі універсальні вчення, як концепція поділу влади, верховенства права, теорія природного права тощо, стають складником конституційно-правової доктрини як елемента конституційно-правової системи в результаті їх творчої інтерпретації з урахуванням національних історичних, економічних, соціально-культурних особливостей та актуальних потреб конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, національна конституційно-правова доктрина формується і видозмінюється в умовах нинішніх реалій.

Висновки до розділу III

Нині людину, її права та свободи поставлено перше місце в системі конституційного права. Це диктують світові тенденції гуманізації. Державі ж відведено другорядне, похідне місце, і діяльність усіх її органів влади та посадових осіб має будуватися з урахуванням пріоритету прав та свобод людини і громадянина.

Безумовно, такі кардинальні зміни не можуть відбутися водночас, і сучасна правозастосовна практика свідчить, що людина та її права ще не стали змістом і метою державновладної діяльності. Але закріплення цього принципу на рівні Конституції гарантує новий магістральний шляху розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави, де права людини будуть в центрі уваги всіх державних інституцій.

Національна конституційно-правова доктрина формується з моменту прийняття Конституції України й не має довершеної форми та змісту через еволюційний розвиток України, котрий вимагає переосмислення положень Основного Закону та формування принципово нових конституційних засад подальшої розбудови демократичної, соціальної правової держави та гармонійно розвиненого громадянського суспільства в Україні. Це порушує питання про проведення конституційної реформи в Україні.

Значення та вагомість конституційної доктрини як джерела конституційного права зумовлені особливостями історичного розвитку держави, розумінням права, сучасним станом системи джерел права та належністю держави до тієї чи іншої правової системи. Найпростішим і очевидним доказом ролі доктрини є пряме закріплення в законодавстві доктринальних положень.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи, виділимо наступне:

Джерелом права визнають чинники, які впливають на його появу і функціонування права, тобто так звана сила, яка створює право. Термін «джерело права» позначає одночасно змістовні (матеріальні) та формальні зовнішні форми вираження юридичних правил. Під змістовними (сутнісними) джерелами розуміються різноманітні принципи: моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні – ті, які керують (управляють) позитивними правилами, слугують їх ідеологічною основою, і ті, що беруть свій початок у філософії права. Це і факти соціальної дійсності, і вимоги ситуації, яка складається у часі і просторі, у галузі технічних засобів права, що визначають його орієнтацію та зміст.

Основними джерелами (формами) права визнані правовий звичай, правовий (судовий, адміністративний) прецедент, нормативно-правовий договір і нормативно-правовий акт. Визначальна особливість цих джерел - вони не встановлюються рішенням органів держави, а виникають у результаті багаторазового застосування протягом століть, закріплюють людський досвід у свідомості людей і входять у звичку.

Характеризуючи джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн, констатуємо, що відмінності в джерелах державного (конституційного) права різних країнах здебільшого пов'язані з неоднаковими підходами до розуміння права, з існуванням різних моделей правових систем. Тобто в державах континентальної (романо-германської) моделі головними джерелами права є законодавчі акти. Для англосаксонської моделі важливе місце серед юридичних джерел посідають судові прецеденти. Останні не характерні для держав континентальної Європи і для тих, хто наслідував пропоновані ними приклади.

Джерелам конституційного права притаманні загальні, видові і спеціальні ознаки. До перших належить формальна визначеність,

загальнообов'язковість, загальновідомість, внутрішня структурованість, системний та ієрархічний характер. Спеціальні ознаки дають можливість відмежовувати джерела конституційного права від інших галузевих джерел. Особливостями джерел конституційного права є множинність, ієрархічна будова, провідна роль закону у врегулюванні конституційних відносин, комплексний характер тощо.

Джерела конституційного права розрізняють за сутністю та змістом, предметом правового регулювання, суб'єктами правотворення, функціями джерела, формою джерела, способами і засобами правотворення, ступінню гарантованості. Їх також класифікують за сутністю, за змістом, юридичною силою, суб'єктами видання, територією дії і часом дії.

Особливістю системи джерел конституційного права України є оптимізація співвідношення національного і міжнародного права, врахування в конституційному регулюванні міжнародних стандартів, особливо – стосовно прав людини. Між національним і міжнародним правом є тісний взаємозв'язок та взаємодія. Міжнародне право (у формі міжнародно-правового договору) є одним із юридичних джерел національного права, допускає пряме «входження» норм міжнародного права в конституційне право.

Основним джерелом конституційного права є Конституція України - кодифікована, писана, народна, чітка (ускладнена процедура внесення до неї змін), демократична, унітарна та республіканська. Вона формує національну правову систему, об'єднує чинне законодавство, визначає основи законності та правопорядку в країні.

Виконання конституційних норм передбачає активну поведінку, звичайно ж, у межах конституційних приписів. Реалізацію Конституції не можна зводити лише до окремих дій у межах конкретного юридичного процесу. Здійснення Основного Закону в єдності всіх його сторін гарантує визначені правові результати, бажану поведінку суб'єктів конституційно-

правових відносин, досягнення цілей та інтересів конституційного регулювання.

Принцип гуманізму фактично радикально змінив пріоритети в системі взаємовідносин «людина – суспільство – держава». Тому до основних напрямів конституційно-правового розвитку сучасної України вітчизняні вчені-конституціоналісти відносять гуманізацію всіх конституційно-правових інститутів, перенесення центру ваги на забезпечення прав і свобод людини, яка визнається в Україні найвищою цінністю, визнання невідчужуваності та непорушності її прав і свобод, неможливості їх скасування, звуження змісту й обсягу. У підсумку – «людина» стає не тільки основною категорією конституційного права, але є головним ціннісним орієнтиром розвитку вітчизняної правової системи, індикатором перевірки ефективності реалізації правоположень, політико-правових теорій, ідей, інститутів.

Сьогодні в Україні численні виклики та загрози періодично стають настільки потужними, що навіть саме існування та збереження української державності багато хто з експертів вважає на сьогодні значним досягненням.

У цілому Конституція на момент свого прийняття отримала позитивне схвалення як в українському суспільстві, так і на міжнародно-правовому рівні. При цьому цілком зрозумілим було те, що прийнятий Основний Закон як і будь-який інший документ подібного роду, не міг бути бездоганним.

Національна конституційно-правова доктрина ще невиразна, адже офіційна доктрина пов'язана з поглядами наукової спільноти лише на філософському рівні. Її існування пояснюється насамперед потребою в забезпеченні цілісності національної правової системи. У нашій державі не сформувалася канонічна конституційна культура. Творити офіційну конституційну доктрину України без переформатування конституційних цінностей, які назріли в силу новітніх світових тенденцій і цінностей.

Загальнозначущий характер конституційно-правової доктрини проявляється у тому, що, з одного боку, вона формується відповідно до ідейно-ментальних особливостей правової системи, відображає національні конституційно-правові традиції, а з іншого, – відображає потреби соціально-економічного, політико-правового розвитку України та її конституційно-правової системи, пропонує конкретні шляхи вирішення проблем, які виникають у процесі розвитку останніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакумов О. С. Посилення юридичної відповідальності української держави в контексті сучасних трендів конституційно-правового розвитку // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 1, т. 1. – С. 67-73.
2. Білоскурська О. В. Конституційна доктрина в системі сучасних джерел конституційного права / О. В. Білоскурська // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 3. – С. 69-73.
3. Білоус А.О. Генеральні інститути як елемент системи конституційного права / А. О. Білоус, С. П. Гребенко // Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2001. – Вип. 11. – С. 128-132.
4. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна / А. О. Білоус. – К. – 1997. – 200 с.
5. Борщевський І. В. Форма (джерело) права: теоретико-правова суть поняття. // Правова держава. №21, 2016. – С. 6-11.
6. Васильєв С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 72-73.
Васильєв С. В. Принципи права у системі джерел цивільного процесуального права України / С. В. Васильєв // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 101-107.
7. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України: навчальний посібник / О. П. Васильченко. – К.: Реферат, 2010. – 188 с.
8. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... кан. юрид. наук / О. П. Васильченко. – К., 2007. – 19 с.
9. Васильченко О. П. Основні властивості джерел конституційного права України / О. П. Васильченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2010. – вип. 50. – С.174-179.

10. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грегул. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 224 с.
11. Волощук О. Т. Конституційне право зарубіжних країн [Текст]: навч.-метод. комплекс / О. Т. Волощук, А. З. Георгіца; Чернів. Нац. Ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Чернів. Нац. ун-т, 2010. – 248 с.
12. Джерела конституційного права України: монографія / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2010. – 709 с.
13. Дмитрієнко Ю. М. Дві вісі формування української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 221-241.
14. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми / А. І. Дрішлюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 1. – С. 15-19.
15. Заблоцький І. І. Поняття джерел конституційного права: проблеми визначення // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-3. Том 1. – С. 55-59.
16. Карпичков В. О. Правова реальність: поняття та місце в системі категорій права [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Карпичков Віталій Олександрович; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – 198 с.
17. Кириченко В. М. Теорія держави і права: навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К.: ЦУЛ, 2010. – 264 с.
18. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.
19. Колісник В. Доктринальні підходи, покладені в основу конституційної системи, та усталеність демократичного поступу. – Вісник Конституційного Суду України. – 2019. – № 5. – С. 96-100.

20. Колісник В. П. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу / В. П. Колісник // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 207-210.

21. Конспект лекцій з дисципліни «Державне право зарубіжних країн». Для слухачів факультету заочного навчання працівників поліції ННІ ПОЗН // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро, 2016. – 65 с.

22. Конституційна реформа: експертний аналіз. – Харків : Фоліо, 2004. – 184 с.

23. Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с.

24. Конституційне право України: навч. посіб. / О. О. Майданник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.

25. Конституційне право України Навчальний посібник // Ю. Л. Юринець. – Ужгород : ФОП Бреза, 2014. – 368 с.

26. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.

27. Конституційне право України: прагматичний курс: Навчальний посібник / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін. – Одеса: Юридична література, 2017. – 256 с.

28. Конституційне право України: Хрестоматія. Навч. посібник / Упоряд. В. С. Журавський, Ю. М. Тодика. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 884 с.

29. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр>.

30. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. В. Я. Тацій, В. М. Литвин, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; [2-ге вид., перероб. і доп.] – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
31. Корольова Ю. В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності [Текст] / Ю. В. Корольова // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т.1. Вип. 31. – С. 10-13.
32. Крусян А. Р. Гуманізація та гуманістична функція (роль) конституційного права в правовій системі України / А. Р. Крусян // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 276-279.
33. Крусян А. Роль та значення конституційних законів у системі сучасного українського конституціоналізму / А. Крусян // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 48. – С. 88-94.
34. Кутафин О. Е. Источники конституционного права Российской федерации. – М.: Юристъ, 2002. – С.18-19.
35. Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Конституційне (державне право зарубіжних країн (у схемах): Навч. посібник. – К.: Атіка, 2008. – 216 с.
36. Макаренко Л. П. Співвідношення понять «джерело права» та «форма права»: теоретико-правовий аспект / Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. №6. Том 1, 2018. С. 28-30.
37. Міжнародний конгрес європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – 356 с.
38. Нелін О. Конституційна доктрина України: проблеми концептуалізації основних підходів / О. Нелін // Юридична Україна. – 2015. – № 9. – С. 20-25.

39. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. члена-корр. РАН, доктора юрид. наук, проф. В. С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 832 с.
40. Орзих М. Ф. Конституционное право Украины : учеб.-метод. пособие / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян ; М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Изд. 4-е, перераб. и доп. – О.: Фенікс, 2011. – 223 с.
41. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.
42. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Пархоменко Н.М.; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1998. – 196 с.
43. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1997. 336 с.
44. Погорілко В.Ф. Джерела конституційного права України: поняття, види і система / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко // Право України. – 2002. – №3. – С. 8-16.
45. Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 864 с.
46. Правознавство та основи конституційного права: навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей. – Полтава: ПолтНТУ, 2019. – 149 с.
47. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
48. Речицький В. В. Політичний предмет конституції / В. В. Речицький. – К.: Дух і література, 2012. – 728 с.

49. Речицький В. Чи може існувати в Україні офіційна конституційна доктрина? // Вісник Конституційного Суду України. – Загальнодержавне періодичне видання. Конституційний Суд України, 2017. – №3. – С. 72-81.
50. Решота В. Основні підходи до визначення поняття «джерело адміністративного права» / В. Решота // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 855. – С. 100-108.
51. Сав'як О.В. Правовий звичай у системі джерел конституційного права України / О. В. Сав'як // Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2007. – Вип. 36. – С. 225-231.
52. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1008 с.
53. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Скрипнюк. – К.: Ін. Юре, 2010. – С. 91.
54. Скрипнюк О. Універсальність Конституції України як джерела права / О. Скрипнюк // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 35-39.
55. Словська І. Є. Методологія наукового аналізу системи парламентаризму. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – № 825. – С. 274-280.
56. Стецюк Н. В. Національна державно-правова доктрина і конституційні зміни 2016 року // Державотворення та право творення в контексті євроінтеграції: Тези доповідей, диспутів і повідомлень учасників II-го Всеукраїнського столу (Львів, 9 грудня 2016 р.). – Львів: ПП «Видавництво «Бона», 2016. – 258 с.
57. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів / П. Б. Стецюк. – Львів: Астролябія, 2003. – 232 с.
58. Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики (до 20-ї річниці Конституції України): матеріали наукового семінару (24 червня 2016 р.) / упор. М. В. Ковалів. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 372 с.

59. Теория государства и права (учебник для юридических вузов и факультетов) // Под ред. Корельского В. М., Перевалова В. Д. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Инфра-М, 2002. – 616 с.

60. Терлецький Д. С. Конституційний договір як джерело конституційного права / Д. С. Терлецький // Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. та аспірант. складу, присвяч. 15-річчю НУ «Одеська юридична академія» та 165- річчю Одес. школи права (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). – 2012. Т. 1. – 2012 . – 528 с.

61. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : монографія / Д. С. Терлецький. – О. : Фенікс, 2009. – 232 с.

62. Цоклан В. І. Міжнародні договори України і загальноприйняті норми міжнародного права як джерела національного конституційного права / В. І. Цоклан // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. - 2011. - Вип. 14. - С. 174-179.

63. Цоклан В. І. Теоретико-методологічні основи системи сучасних джерел конституційного права України / В. І. Цоклан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 7-8. – С. 77-88.

64. Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: Монографія / За ред. В. Л. Федорієнка. – К.: Ліра-К., 2009. – 400 с.

65. Чушенко В. І. Конституційне право України : підруч. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Ін Юре, 2009. – 548 с.

66. Шамрай В. В. Джерела конституційного права як об'єкт процесу інтернаціоналізації // Прикарпатський юридичний вісник. – Випуск 1(22), том 2, 2018. – С. 61-64.

67. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 464 с.

68. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – Харків: Консум, 2002. – 296 с.

69. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. К.: «Укр.енцикл.», 1998. – Т.6: А-Г. 672 с.

70. Юринець Ю. Л., Карпишин Р. М. Характеристика системи джерел конституційного права України. 2018. – Режим доступу: <http://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/37707/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD.pdf>.

71. Brown L., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. L., 2000. – P. 214.